

Sam Harris

Yalan

%100 Dürüst Yaşamak Mümkün mü?

Kişisel Gelişim - 18

Yalan

%100 Dürüst Yaşamak Mümkün mü?

Sam Harris

ISBN: 978-605-5134-61-7

Yayın Sertifikası No. 16208

1. Baskı: İstanbul, Ekim 2014

Yayın Yönetmeni: Cem Mumcu

Yayın Koordinatörü: Ayşegül Ataç

İngilizceden Çeviren: Kemal Atakay

Kapak Uyarlama: Ebru Demetgül

Sayfa Tasarımı: Deniz Dalkıran

Baskı ve Cilt: Pasifik Ofset Ltd. Şti., Cihangir Mah. Güvercin Cad.

No. 3 Baha İş Merkezi A Blok Avcılar-İstanbul – Tel.: 0212 412 17 77

Matbaa Sertifikası No. 12027

Orijinal Adı: *Lying*

Copyright © 2013 by Sam Harris

Bu eserin yayın hakları Okuyan Us'a aittir. Her hakkı saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

© Okuyan Us Yayın Eğitim Danışmanlık Tıbbi Malzeme ve Reklam Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.

Kurucu: Cem Mumcu

Genel Müdür: Çiğdem Şentürk

Kreatif Direktör: Ebru Demetgül

Satış Müdürü: Özgür Doğan

**Adres: Fulya Mah. Mehmetçik Cad. Gökkuşluğu İş Merkezi No. 80 Kat: 3
Fulya, Şişli, İstanbul Tel.: (0212) 272 20 85 - 86 Faks: (0212) 272 25 32**

okuyanus@okuyanus.com.tr

www.okuyanus.com.tr

Sam Harris

Yalan

%100 Dürüst Yaşamak Mümkün mü?

İngilizceden çeviren: Kemal Atakay

okuyanus

Yazar Hakkında

Sam Harris

Sam Harris, çok satan New York Times kitapları *The End of Faith* (İnancın Sonu), *Letter to a Christian Nation* (Hıristiyan Bir Toplum Mektup), *The Moral Landscape* (Ahlâk Manzarası) ve *Free Will'in* (Özgür İrade) yazarıdır. *The End of Faith*, Kurmaca Dışı Kitaplar Kategorisinde 2005 PEN Ödülü'nü kazanmıştır.

Harris'in yazıları, on beşten fazla dilde yayımlanmıştır. Harris ve yapıtları, *The New York Times*, *TIME*, *Newsweek*, *Scientific American*, *Nature*, *Rolling Stone* ve başka birçok yayında ele alınıp değerlendirilmiştir. Yazarın yazıları şu ve başka yayınlarda yayımlanmıştır: *The New York Times*, *The Los Angeles Times*, *The Economist*, *Newsweek*, *The Times* (Londra), *The Boston Globe*, *The Atlantic*, *The Annals of Neurology*.

Harris, toplumda bilimsel bilginin ve laik değerlerin yayılmasını amaç edinen kâr amaçsız Akıl Projesi'nin kurucu ortağı ve başkanıdır. Harris, Stanford Üniversitesi felsefe bölümü mezunudur ve Kaliforniya Üniversitesi'nde (Los Angeles) nörobilim alanında doktora yapmıştır. Yazarın bloguna şu adresten ulaşabilirsiniz: www.samharris.org.

Teşekkür

Editörlük çalışması için eşim ve iş arkadaşım Annaka Harris'e minnettarım. Editörlük uğraşı her zaman çok önemlidir, ama bu çalışmamda Annaka'ya özellikle borçlu hissediyorum kendimi, çünkü konu onun fikriydi. Bütün çalışmalarımda, Annaka içeriği, yapıyı, tonu ve söz dizimini daha iyi hale getirir; bir yazar için gerçek sevgi, bundan daha büyük bir biçime bürünemez . . .

Stanford Üniversitesi ilk sınıf öğrencisiyken, bana ilk kez açık sözlülüğün yararlarını öğrettiği ve yukarıda sunulan konuşmaya katıldığı için Ronald A. Howard'a teşekkür etmek istiyorum.

Yorumları *Yalan*'ı baştan sona daha iyi bir kitap haline getiren anneme ve metnin ilk taslağı üzerine çok yararlı gözlemleri için arkadaşlarım Emily Elson, Tim Ferriss ve Seth Godin'e teşekkür borçluyum. Ayrıca, ilk e-kitap baskısının yayımlanmasından sonra geri bildirim çağrısına karşılık veren yüzlerce okura teşekkür etmek isterim.

Martha Spaulding'in deneyimli redaktörlük çalışmasının, *Yalan*'a önemli katkısı oldu.

Emma için

İçindekiler

Giriş.....	13
Yalan Nedir?	15
Dürüstlük Aynası	20
İki Tür Yalan.....	23
Beyaz Yalanlar	25
Güven.....	35
Samimiyeysiz Övgü	38
Gizler.....	40
Zor Durumlarda Yalanlar.....	43
Zihinsel Muhasebe.....	48
Dürüstlük	50
Büyük Yalanlar.....	52
Sonuç.....	56
EK-A: Ronald A. Howard ile Söyleşi	59
EK-B: Okurlar ile Söyleşi.....	91
Notlar	119
Harf Tipi Üzerine Bir Not	127

Giriş

Insan yaşamındaki birçok çelişki arasında, herhalde en olağandışı ve en önemli olanı şudur: *Çoğu zaman, kendimizi kesinlikle mutsuz edecek şekilde davranırız.* Birçoğumuz hayatlarımızı, göz göre göre pişmanlığa, üzüntüye, vicdan azabına ve hayal kırıklığına doğru adım adım ilerleyerek geçiririz. Ve öyle görünüyor ki, başka hiçbir yerde, diğer insanlara söylediğimiz yalanlardaki kadar gelişigüzel açılmış değildir yaralarımız; ya da yol açtığımız acı ânın gerekleriyle o kadar orantısız değildir. Yalan söyleme, kargaşaya giden en kolay yoldur.

Stanford Üniversitesi'nde öğrenciyken, hayatımı kökten değiştiren bir seminere katıldım. Olağanüstü derecede yetenekli Prof. Ronald A. Howard, "Etik Çözümleyici" adlı bu dersi Sokratik bir diyalog biçiminde yürütüyordu.¹ Tartışmamızda, uygulamalı etiğin tek bir sorusu üzerinde duruyorduk:

Yalan söylemek yanlış mıdır?

İlk bakışta bu, bütün bir üniversite semineri için yetersiz bir temel gibi görünebilir. Sonuçta, zaten pek çok insan yalan söylemenin genel olarak yanlış olduğunu düşünür; aynı şekilde, bazı durumların yalan söylemeyi adeta haklı kıldığını da bilir. Ne var ki, bu seminerin o kadar büyüleyici olmasının nedeni şuydu: Prof. Howard'ın ayrıntılı incelemesine direnebilen “erdemli yalan” örnekleri bulmak son derece zordu. Koşullar ne olursa olsun, birçok dürüst insanın hiç rahatsızlık duymadan yalan söyleyeceği durumlarda bile, Howard hemen her zaman söylenmeye degecek doğrular buluyordu.

“Etik Çözümleyici” dersini almadan önce yalan söyleme hakkında ne düşündüğümü hatırlamıyorum, ama bu ders ilk kez, adeta beyin yazılımımın güncellenmesi gibi bir deneyimi yaşamamı sağladı. Seminer bende şu kesin kanıyı yarattı: En küçük konular hakkında bile olsa yalan söylemek, kişisel ilişkileri ve kamusal güveni gereksiz yere zedeler.

Bunu fark etmenin nasıl bir rahatlama olduğunu kolay kolay anlatamam. Howard'ın dersini almadan önce yalan söylemeyi alışkanlık haline getirmiş biri değildim elbette, ama artık şunu biliyordum: *Yalnızca doğruyu söylemek* yoluyla, acı çekmemize ve utanmamıza yol açan pek çok durumdan kolaylıkla uzak durabiliriz. Ve sanki ilk kez, dört bir yanımda, başka-

larının bu ilke uyarınca yaşayamamasının sonuçlarını görüyordum.

Bu deneyim, hayatımda felsefi düşünmenin gücünün en net örneklerinden biri olmaya devam ediyor. “Etik Çözümleyici”, üniversite derslerinin seyrek olarak başardığı şekilde etkiledi beni: Daha iyi bir insan olmamı sağladı.

Yalan Nedir?

Aldatma pek çok biçime bürünebilir, ama her aldatma edimi yalan değildir. Aramızda en ahlâklı olanlarımız bile, hep görünüş ile gerçekliği birbirinden ayırmaya çalışırlar. Bir kadın, makyaj yaparak, aslında olduğundan daha genç ya da daha güzel görünmeye çalışır. Ama dürüstlük, bu kadının sürekli olarak yalanlamalarda bulunmasını gerektirmez: “Yüzüme baktığınızı görüyorum. Bilin ki, sabahları bu kadar iyi görünmüyorum . . .” Acelesi olan kişi, sokaktan geçen bir tanıdığını görmemiş gibi davranabilir. Nazik bir ev sahibi, konuklarından birinin akıllara durgunluk verecek kadar budalaca bir şey söylediğini dile getirmeyebilir. “Nasılsın?” sorusuyla hatırimız sorulduğunda, çoğumuz otomatik olarak iyi olduğumuzu söyleriz, sorunun kariyer alanındaki düş kırıklıklarımızı, evlilik

meselelerimizi ya da sindirim sistemimizi konuşmaya bir çağrıdan çok, bir selamlaşmadan ibaret olduğunu anlarız. Bu tür geçiştirmeler bir tür aldatma olabilirler, ama tam olarak yalan değildirler. Bu tür durumlarda doğruyu es geçmiş olabiliriz, ama kasıtlı olarak yalan uydurmuş ya da önemli gerçekleri başkalarının zararına olacak şekilde gizlemiş olmayız.

Yalan söyleme ile aldatmayı birbirinden ayıran çizgi çoğu zaman bulanıktır. Doğru ile aldatmak bile mümkündür. Örneğin, Beyaz Saray'ın önündeki kaldırımda durup, cep telefonumdan Facebook'un merkezini arayabilirim: "İyi günler, ben Sam Harris. Beyaz Saray'dan arıyorum, Mark Zuckerberg'le görüşebilir miyim?" Sözlerim, dar anlamıyla doğru olmakla birlikte, söyleyiş tarzım aldatma amacı taşıyor gibidir. Bu durumda yalan söylemiş mi oluyorum? Hemen hemen.

Yalan söylemek, dürüst iletişim beklentisi içindeki öteki kişileri kasıtlı olarak yanlış yönlendirmektir.² Bu tanım, hokkabazları, poker oyuncularını ve öteki zarsız göz bağcılarını devre dışı bırakır, öte yandan genel biçimi kolayca tanınabilen bir psikolojik ve sosyal görünüme açıklık kazandırır. İnsanlar, başkalarının zihninde doğru olmayan inançlar oluşsun diye yalan söylerler. İnançlar ne kadar önemliyse -yani, kişinin esenliği ne kadar dünyayı ya da başka kişilerin görüş-

lerini doğru anlamayı gerektiriyorsa- yalan o kadar önemli olur.

Bununla birlikte, filozof Sissela Bok'un belirttiği gibi, önce doğru ile doğru sözlülüğü birbirinden ayırmadan, bu konuda fazla mesafe alamayız, çünkü kişi yüzde yüz doğru sözlü olup gene de yanılıyor olabilir.³ Doğru sözlülük demek, kişinin inançlarını doğru olarak aktarması demektir. Ama açık yüreklilik, kişinin dünya hakkındaki inançlarının doğruluğunun bir güvencesi değildir. Keza, doğru sözlülük kişinin doğruyu *olduğu gibi* söylemesini gerektirmez, çünkü belli bir konuda her gerçeği aktarmak, hemen hiçbir zaman yararlı değildir, hatta mümkün de değildir. Elbette, kişi bir şeyin doğru olup olmadığından emin değilse, ne ölçüde kararsız kaldığını karşıya yansıtmaması, bir dürüstlük biçimidir.

Bu belirsiz/ikircikli durumları bir yana bırakırsak, kişinin hem doğru hem yararlı olduğuna inandığı şeyi karşıya aktarması, elbette o inancı saklamaktan ya da çarpıtmaktan farklıdır. Doğru sözlülüğün ölçüsü, dürüstçe iletişimde bulunma *niyetidir*. Ve çoğumuz için, bu tutum ile yapmacık doğru sözlülükleri birbirinden ayırmak, felsefe mezunu olmayı gerektirmez.

İnsanlar birçok nedenden ötürü yalan söylerler. Mahcup duruma düşmemek için, başarılarını abartmak için ya da hatalarını örtmek için yalan söylerler.

Tutmayı düşünmedikleri sözler verirler. Ürünlerindeki ya da hizmetlerindeki kusurları gizlerler. Avantaj elde etmek için rakiplerini yanlış yönlendirirler. Birçoğumuz, incinmesinler diye dostlarımıza ve ailemize yalan söyleriz.

Söyleme amacımız ne olursa olsun, yalanlar kaba ya da incelikli olabilir. Bazı yalanlar, gelişkin hileleri ya da sahte belgeleri devreye sokar. Bazı yalanlar, yalnızca kinayerlerden ya da taktik susmalardan oluşur. Ama her yalan, bir şeye inanırken bir başka şey iletmeye niyet ettiğimizde ortaya çıkar.

Hepimiz, inandığımız şey ile başkalarının anlamasını istediğimiz şey arasındaki uçurumun her iki yanındayız. Genellikle söz konusu uçurum, yalancı mı aldatılan kişi mi olduğumuza bağlı olarak epey farklı görünür. Yalancı çoğu zaman, yalanları fark edilmediği sürece, başkalarına zarar vermediğini düşünür. Ama yalan söylenen kişi bu görüşe nadiren katılır. Yalancılığımızı yalan söylediğimiz kişilerin bakış açısından değerlendirdiğimiz an, şunu fark ederiz: Roller değiştirilse, kendimizi aldatılmış hissederdik.

Arkadaşım Sita, bir başka arkadaşını evinde ziyaret edecekmiş ve ona küçük bir hediye almak istemiş. Küçük oğluyla seyahat ettiği için, ne yazık ki alışverişe

çıkacak vakti olmamış. Ama otelden ayrılmaya hazırlanırken, Sita odalarına koyulan banyo malzemesinin çok güzel olduğunu fark etmiş. O yüzden, birkaç sabun, şampuan ve vücut losyonunu bir torbaya koymuş, resepsiyondan aldığı bir kurdeleyle torbayı bağlayıp yola çıkmış.

Sita hediye verdiğinde, arkadaşı çok sevinmiş.

“Nereden aldın bunları?” diye sormuş.

Hem soru hem tedirgin edici uygunsuzluk hissi karşısında hazırlıksız yakalanan Sita, bir yalanla durumu idare etmeye çalışmış: “Ha o mu? Otelin hediye eşya mağazasından aldık”.

Bunu izleyen sözler, Sita’nın masum oğlundan gelmiş: “Hayır, anne, banyodan aldın!”

Bu kadınların, önce kısa bir süre utançtan dona kalan, sonra yerini özür dileme ve bağışlama gülümsemelerine bırakan yüzlerini zihnimizde canlandıralım. Bu, yalanların en sıradanı gibi görünebilir -öyleydi de-, ama iki arkadaş arasındaki güven duygusunu artırmaya hiç katkısı olmadığı kesin. İster komik olsun ister olmasın, bu öykü Sita hakkında tatsız bir gerçeği açığa vuruyor: Sita, kendi ihtiyaçlarına cevap veriyorsa, yalan söyleyecektir.

Başkalarını kandırma imkânı hep vardır ve çoğu zaman aklımızı çeler ve her kandırma durumu, katettiğimiz en sarp beldelerden bazılarıyla karşı karşıya

birakır bizi. Çok azımız katil ya da hırsızız, ama hepimiz yalan söylemişizdir. Ve birçoğumuz bu gece yatağımıza, gün boyu çeşitli yalanlar söylemeden yatmayı başaramayacağız.

Buradan, kendi hakkımızda ve birbirimizle paylaştığımız hayat hakkında nasıl bir sonuca varabiliriz?

Dürüstlük Aynası

En az bir araştırma, evli çiftler arasındaki iletişimin yüzde 10'unun yalan olduğunu gösteriyor.⁴ Bir başka araştırmaya göre, üniversite öğrencileri arasındaki iletişimin yüzde 38'i yalanlar içeriyor.⁵ Yalan söyleme her yere yayılmış durumda, gene de araştırmaya katılan yalancılar bile, yalana dayalı ilişkilerinden doğru ilişkileri kadar haz almadıklarını belirtmişler. Bu çok da şaşırtıcı değil: Güven duygusunun çok değerli olduğunu, yalancılık ile kuşkunun ise aynı madalyonun iki yüzünü oluşturduğunu biliyoruz. Araştırmalar gösteriyor ki, yalanın her türü –başkalarının hislerini incitmemek için söylenen beyaz yalanlar dahil olmak üzere– daha az doyurucu ilişkiler anlamına geliyor.⁶

Bir kez kişi her durumda doğruyu söylemeye karar verdiğinde, bu kararı paylaşan biriyle karşılaşmanın ne kadar sıradışı olduğunu fark etmeye başlar. Dürüst

insanlar bir sığınaktırlar: Söylediklerinin ciddi olduğunu bilirsiniz. Yüzünüze karşı bir şey, ardınızdan bir başka şey söylemeyeceklerini bilirsiniz. Başarısız olduğunuzu düşündüklerinde size bunu söyleyeceklerini bilirsiniz; bu yüzden, onların övgüleri, salt pohpohlama ile karıştırılmaz.

Dürüstlük, başkalarına verebileceğimiz bir armağandır; aynı zamanda bir güç kaynağı ve yalınlık aracıdır. Koşullar ne olursa olsun doğruyu söylemeye çalışacağımızı bildiğimizde, hemen hiçbir şey için hazırlıklı olmamız gerekmez. Geçmişte doğruyu söylediğimizi bildiğimizde, hiçbir şeyin izini sürmemiz gerekmez. Her an kendimiz olabiliriz.

Herkese karşı dürüst olmaya karar verdiğimizde, uzun vadeli pek çok sorundan uzak durmaya karar vermiş oluruz; buna karşılık, zaman zaman bazı kısa vadeli zorlukları göze alırız. Ne var ki, zorlukları abartmamak gerekir: Hem dürüst hem nazık olabilirsiniz, çünkü doğruyu söylemekteki amacınız, insanları incitmemektir. Tek istediğiniz, sahip olduğunuz ve onların yerinde olsanız sahip olmak isteyeceğiniz bilgiyi onlarla paylaşmaktır.

Ama dünyada böyle bir var olma tarzına alışma – planları iptal etme, davetleri geri çevirme, sözleşmeleri müzakere etme, başkalarının çalışmasını eleştirme, gene de bütün bu süreç boyunca düşündükleriniz ve

hissettikleriniz konusunda dürüst olma- yöntemli bir çalışmayı gerektirebilir. Bunu yapmak, aynı zamanda kişinin hayatına ayna tutması demektir, çünkü doğruyu söyleme konusundaki kararlılık, kişinin her an doğrunun ne olduğuna dikkat etmesini gerektirir. Ne tür bir kişisiniz? Nasıl önyargılı, çıkarıcı ya da dar görüşlü bir kişi haline geldiniz?

Dostluklarınızdan bir kısmının aslında dostluk olmadığını keşfedebilirsiniz: Belki de plan yapmaktan kaçmak için düzenli olarak yalan söylüyorsunuz ya da çatışma çıkar korkusuyla gerçek görüşlerinizi dile getiremiyorsunuz. Böyle yaşamakla tam olarak kime yardım etmiş oluyorsunuz? Bazı ilişkilerin dürüstçe sürdürülemeyeceğini keşfedebilirsiniz. Elbette, hepimizin hoşlansak da hoşlanmasak da bir biçimde sürdürmek zorunda olduğumuz bağlantılarımız vardır: Ailemizle, eşimizin ailesiyle, iş arkadaşlarımızla, işverenlerimizle, vs. Düşünceli davranışın çatışmayı en aza indirmede bir rol üstlenebileceğini yadsıyor değilim. Kişinin dilini tutması ya da bir konuşmayı görece güvenli konulara doğru yönlendirmesi, yalan söylemekle aynı şey değildir (kişinin gelecekte gerçeği inkâr etmesini de gerektirmez).

Dürüstlük, hayatınızdaki herhangi bir aksaklığın zorunlu olarak su yüzüne çıkmasına yol açabilir. Kötü muamele gördüğünüz bir ilişkiniz mi var? Başkaları-

na yalan söylemeyi reddetme -“Şu yara nasıl oldu?”- sizi çok çabuk bu durumla yüzleşmek zorunda bırakır. Uyuşturucu ya da alkol sorununuz mu var? Yalan söyleme, bağımlılığın can damarıdır. Yalana başvur-muyorsak, hayatlarımız başkaları farkına varmadan ancak belli bir dereceye kadar gizini koruyabilir.

Doğruyu söyleme, nasıl bir gelişme göstermek istedi-ğimizi, ama bunu başaramadığımızı da açığa vurabilir. Lisede, sınıfımızda veda konuşmasını yapacak öğrenci olarak seçildiğimi öğrendiğimi hatırlıyorum. Bu onurlu görevi kabul etmemiş, “bence mezuniyet konuşmasını okulda daha uzun süre bulunmuş biri yapmalı” demiş-tim. Ama bu yalandı. Doğrusu şuydu: Kalabalık karşı-sında konuşmaktan korkuyordum ve bu görevden uzak durmak için her şeyi yapardım. Belli ki, kendimle ilgili bu gerçekle yüzleşmeye hazır değildim ve o anda yalan söylemeye istekli oluşum, yıllarca bu yüzleşmeden uzak durmama yol açtı. Lise müdürümüze doğruyu söyle-mek zorunda kalsaydım, müdür dinlemekten pekâlâ yarar göreceğim bir konuşmayı başlatabilirdi benimle.

İki Tür Yalan

Etik ihlaller genellikle iki kategoriye ayrılır: Yaptığımız kötü şeyler (eylemlerimiz) ile yapamadığımız iyi şey-

ler (ihmâllerimiz). Genellikle, ilk kategoriye çok daha sert yargılama eğilimi gösteririz. Bu dengesizliğin kökeni bir biçimde gizemlidir, ama kuşkusuz kişinin enerjisi ve niyetine verdiğimiz değerle bağlantılıdır. Bir şeyi *yapmak* enerji gerektirir ve ahlâki açıdan en dikkat çekici eylemler, bilinçli niyet ile bağlantılı olanlardır. Bir şeyi *yapamamak*, salt koşullardan kaynaklanabilir ve düzeltilmesi enerji gerektirir. Aradaki fark önemlidir. Kasaya erişip 100 lira çalmak başka şeydir, size yanlışlıkla verilen 100 lirayı geri vermeyi ihmâl etmek başka şey. Her iki davranışı da etik açıdan kusurlu bulabiliriz, ama yalnızca ilki, kasıtlı bir çalma çabası anlamına gelir. Söylemeye gerek yok, yanlışlıkla verilen 100 lirayı iade etmek kişiye 100 liradan *fazlaya* mâl olacaksa, pek azımız parayı tuttuğu için o kişiyi kınarız.⁷

Yalan söylemede de durum böyledir. Kişinin yaşı, medeni durumu ya da kariyeri hakkında yalan söylemesi bir şeydir; her ortaya çıktıklarında yanlış izlenimleri düzeltemememiz başka şey. Sözgelimi, beni bazen “nörobilimci” olarak değil, “nörolog” olarak tanıtıyorlar, oysa ben nörolog değilim. Nörologlar, tıp mezunu olup beyin ve sinir sistemi rahatsızlıklarının tedavisinde uzmanlaşırlar. Nörobilimciler, doktora yapmışlardır ve araştırma yaparlar. Ben tıp doktoru değilim, klinik deneyimim yok ve nörolog olduğumu

öne sürmek aklımdan bile geçmez. Ama bu noktayla ilgili ortaya çıkabilecek her yanlış tanıtımı düzeltmeyi de etik sorumluluğum olarak görmüyorum. (Google’da “Sam Harris” ve “nörolog” sözlerini aramak, bunun çok fazla enerji gerektireceğini gösteriyor.) Buna karşılık, bir kişinin benim nörolog olduğuma inanması şu ya da bu biçimde zarara yol açacak ya da bana çıkar sağlayacak gibi olursa, durumu düzeltmem beni ihmâlden kaynaklanan bir yalanın sorumlusu kılar ve bu durumu açıklığa kavuşturmam etik açıdan benim için önemli olur. Gene de pek az kişi, bunu yapmamamı, insanları yanıltacak şekilde nörolog olduğumu iddia etmeme eşdeğer görecektir.

Yalan söyleme olgusunu ele alırken, genel olarak ihmâllerden değil eylemlerden kaynaklanan yalanlar –en net ve en önemli biçimiyle yalan söyleme– üzerinde duracağım. Bununla birlikte, söyleyeceklerimin büyük bölümü, ihmâl yalanlarıyla ve genel olarak yalancılıkla ilgili olacak. “Beyaz” yalanlar –başkaları huzursuz olmasın diye söylediğimiz yalanlar– üzerinde de duracağım, çünkü bunlar en sık aklımızı çelen yalanlardır. Ve bunlar, iyi insanların söylediği ve söylerken iyilik ettiklerini düşündükleri yegâne yalanlardır.

Beyaz Yalanlar

Gerçekten berbat bir hediye aldınız mı hiç? Paketi açmak için harcadığınız sürenin, karşılaşıcağınız şeye kendinizi hazırlamanız için yeterli olması gerekir, ama hediye birden karşınızda beliriverir:

“Ooo! . . .”

“Beğendin mi?”

“Çok ilginç. Nereden aldın?”

“Bangkok’tan. Nasıl buldun?”

“Bangkok’a ne zaman gittin?”

“Noel’de. Hediyeği beğendin mi?”

“Evet . . . çok beğendim. Tayland’da başka nereye gittin?”

Artık soğuk terler dökmeye başlıyorum. Böyle bir durumu kaldırabilecek yapıda değilim. Genellikle, hazırlıksız yakalandığımda bile dürüst olmayı öğrendim. Her zaman doğruyu istediğim şekilde iletemiyorum, ama doğruyu söylemenin artılarından biri, geliştirilmeye açık olmasıdır. O ânın telaşı içinde söyledikleriniz tam olarak doğru değilse, sonradan düzeltebilirsiniz. Yalancı olmaktansa, beceriksiz, hatta kaba olmayı yeğlemeyi öğrendim.

Yukarıdaki durumda ne söyleyebilirdim?

“Nefis . . . Giymek için mi bu, duvara asmak için mi?”

“Giymek için. Çok sıcak tutuyor. Beğendin mi?”

“Bak, beni düşünmene gerçekten çok sevindim. Ama ben bu giysinin hakkını veremem. Benim tarzım kimilerine göre sıkıcı, kimilerine göre çok sıkıcı”.

Son söylediklerim, kendimi rahat hissettiğim tür karşılığa çok daha yakın. Belki belli bir örtmece devreye giriyor, ama temel iletişim doğru. Arkadaşıma, bir dahaki buluşmamızda büyük bir ihtimâlle hediyesini üzerimde görmeyeceğine dair yeterli uyarı göndermiş; aynı zamanda, ona giysiyi kendisine ayırması ya da belki gerçekten beğenebilecek bir başka arkadaşaya vermesi için bir fırsat sağlamış oluyorum.

Şimdi bazı okurlar, çocukluk çağına özgü sosyal beceriksizliğe geri dönüşü öğütlediğimi düşünüp kaygıya kapılabilirler. Sonuçta, çocuklar yaklaşık dört yaşına kadar –o yaşta başkalarının zihin durumları hakkında büyük bir çabayla edindikleri bir bilince ulaşırlar– beyaz yalanlar söylemeyi öğrenmezler.⁸ Ama bizim gibi primatlarda yaklaşık on bir yaşında istikrarlı hale gelen sosyal adetlerin, ideal insan ilişkilerine yol açacağını düşünmemiz için herhangi bir neden yok. Aslında, yalan söylemenin tam da, daha iyi bir dünya kurmak için vazgeçmemiz gereken türden bir davranış olduğunu düşünmemiz için pek çok neden var.

Gerçekten “beyaz” yalanların nesi yanlış olabilir? Öncelikle, bunlar da ötekiler gibi yalandır. Ve beyaz yalanlar söylemekle, başka insanlarla ilişkilerimizde pek dürüst olmamanın getirdiği bütün sorunlarla karşı karşıya kalırız. İçtenlik, güvenilirlik, dürüstlük, karşılıklı anlayış –ahlâki zenginliğin bu ve öteki kaynakları– inançlarımızı olduğundan farklı gösterdiğimiz an yok olur, yalanlarımız ister keşfedilsin ister keşfedilmesin.

Bazı yalanları başkalarına olan merhametimizden ötürü söylediğimizi düşünsek de, bu süreçte yol açtığımız zararı belirlemek pek de zor değildir. Yalan söylemekle, arkadaşlarımızın gerçekliğe ulaşmasını engellemiş oluruz⁹ ve onların bu engellemeden kaynaklanan bilgisizlikleri, çoğu zaman onlara öngörmediğimiz biçimlerde zarar verir. Arkadaşlarımız, söylediğimiz yalanlar üzerinden hareket edebilir ya da ancak yeterli bilgi temelinde çözülebilecek sorunları çözmekte başarısız olabilirler. Oldukça sık olarak, yalan söylemek, sevdiğimiz insanların özgürlüğünü ihlâl etmek demektir.

Bir ilk örnek:

“Bu giysi beni şişman gösteriyor mu?”

Birçok insan, bu sorunun doğru yanıtının her zaman “Hayır” olduğunda ısrar eder. Aslına bakılırsa, birçoklarına göre bu bir soru bile değildir: Soruyu soran kadın yalnızca “Güzel göründüğümü söyle bana”

demektedir. Bu kişi eşiniz ya da kız arkadaşınızsa, “Beni sevdiğini söyle bana” bile diyor olabilir. Samimi olarak içinde bulunduğunuz durumun bu olduğuna – yani, metnin bahane olduğuna, asıl mesajı ima edilen anlamın ilettiğine– inanıyorsanız, mesele yok demektir. İma edilen anlama dürüstçe karşılık vermeniz, yalan söylemek olmayacaktır.

Ama bir nedenden ötürü bu uç bir durum olup, beyaz yalanlarda neyin akıl çelici olduğunu net bir biçimde gözler önüne serer. Niçin minik bir yalanla karşımızdakinin içini rahatlatıp onu dünyaya güven hissi içinde göndermeyelim? Ne var ki, bu gibi durumlarda doğruyu söylemede kararlı davranmazsak, uç durumların içeriye sızdığını ve dürüstlük ilkesinin istisnalarının çoğalmaya başladığını görürüz. Çok geçmeden, birçok insan gibi oldukça rahat davrandığımızı fark edebiliriz: Düşünmeden hakikati örttüğümüzü, hatta doğrudan yalan söylediğimizi. Bedel çok yüksektir.

Geçenlerde bir arkadaşım, “Sence ben aşırı kilolu muyum?” diye sordu. Aslında, büyük bir ihtimâlle içini rahatlatmak için danışıyordu bana. Yaz başlangıcıydı ve eşlerimizle birlikte arkadaşımın havuzunun kenarında oturuyorduk. şu var ki, telepati güçlerime değil, doğrudan bir kişinin ağzından çıkan sözlerle güvendiğimde kendimi daha rahat hissederim. O

yüzden, arkadaşımın sorusuna çok doğrudan karşılık verdim: “Kimse ‘şişman’ demeyecektir sana, ama yerinde olsam on iki kilo kadar vermeye çalışırdım”. Bunu iki ay önce söylemiştim, şimdi arkadaşım yaklaşık yedi kilo verdi.¹⁰ Ben onun mayoyla nasıl görüldüğü hakkında yalan söyleme fırsatını geri çevirinceye kadar, ikimiz de arkadaşımın rejime girmeye hazır olduğunu bilmiyorduk.

Elbiseli arkadaşımıza geri dönelim: Doğru nedir? Belki de o elbiseyi giydiğinde kilolu durmaktadır, ama kusur elbisenindir. Ona doğruyu söylememiz, daha uygun bir giysi bulmasına imkân verecektir.

Ama farz edelim, doğruyu söylemek daha zor olsun: Arkadaşınız o elbiseyle ya da herhangi bir elbiseyle kilolu görünüyor, çünkü *kilolu*. Otuz beş yaşında ve evlenmemiş olduğunu varsayalım ve siz, en büyük arzusunun evlenip aile kurmak olduğunu biliyorsunuz. Ayrıca, hâlihazırdaki kilosuyla birçok erkeğin onunla çıkmaya yanaşmayacağını düşünüyorsunuz. Evlilik bir yana, kilo verip forma girse, daha mutlu ve daha sağlıklı olacağından ve kendisini daha iyi hisseceğinden eminsiniz.

Beyaz bir yalan, bu gerçeklerin sadece yadsınması anlamına gelir. Böyle bir yalan, fırtınaya yakalanmış kimseye dürüstçe yol göstermeyi reddetme demektir. Böyle hassas bir konuda bile, yalan söyleme dostluk-

ta net bir kopma gibidir. Dış görünümü konusunda arkadaşınızın içini rahatlatarak, onun yaşamdan istediklerini elde etmek için yapması gerektiğini düşündüğünüz şeyleri yapmasına yardım etmiş olmanız.¹¹

Hayatta birçok durumda, sahte yüreklendirme, öteki kişi için çok pahalıya mal olabilir. Oyunculuk kariyeri yapmak için yıllarca boşa çabalayan bir arkadaşınızın olduğunu düşünün. Elbette, birçok iyi oyuncu bu şekilde gayret gösterir, ama arkadaşınızın durumunda neden çok açık gibidir: Arkadaşınız çok kötü bir oyuncudur. Aslına bakılırsa, öteki arkadaşlarının, hatta anne babasının bu görüşü paylaştıklarını, ama bir türlü dile getiremediklerini biliyorsunuz. Arkadaşınızın ilerlemeyen kariyeri hakkında yakındığı bir sonraki sefer, ne dersiniz? Onu 'denemekten vazgeçmeme'ye mi yüreklendirirsiniz? Sahte yüreklendirme, bir tür hırsızlıktır: Kişinin bir başka amaç uğruna ortaya koyabileceği zamanı, enerjiyi ve motivasyonu çalar.

Bu, başka kişiler hakkındaki hükümlerimizde her zaman doğru olduğumuz anlamına gelmez. Ve görüşlerimizin geçerliliği konusunda herhangi bir kuşkumuz varsa, dürüstlük bunu dile getirmemizi gerektirir. Öte yandan, arkadaşımızın hayatta yanlış bir yola girdiğinden eminsek, yalnızca gülümseyip

yolundan gitmesini seyretmemiz, arkadaşlık göstergesi olmaz.

Doğrunun kendisini söylemek acı verici ise, çoğu zaman arka plandaki doğrular öyle değildir ve bunlar da iletilip dostluk derinleştirilebilir. Yukarıdaki örneklerde daha temel olan doğru şudur: Arkadaşlarımızı severiz, onları mutlu etmek isteriz ve onlar hayatlarında, daha büyük başarı elde edebilecekleri değişiklikler yapabilirler. Arkadaşlarımıza yalan söylemekle, yalnızca onlara yardım elini uzatmayı reddetmiş olmayız, yararlı bilgiye ulaşmalarını da engellemiş ve gelecekteki düş kırıklığına adım atmalarına yol açmış oluruz. Gene de, bu koşullarda yalan söylemeye direnmek çok zor olabilir.

Başkalarının iyiliği için yalan söylediğimizi varsaydığımızda, onların, kendi hayatlarının –nasıl göründüklerinin, itibarlarının ve dünyadaki beklentilerinin– ne kadarlık bölümünü anlamaları gerektiği konusunda en iyi hüküm verenlerin *biz* olduğumuza karar vermiş oluruz. Bu, başka insanlara karşı takılabileceğimiz sıradışı bir tutum olup gerekçelerinin gösterilmesi gerekir. Kişi intihara eğilimli ya da ölümün eşiğinde değilse, kendisi hakkında ne kadarlık bir bilgiye sahip olması gerektiğine karar vermek, düpedüz kendini beğenmişlik olsa gerekir. Sevdiğimiz kişilere karşı bundan daha saygısız bir tutum olabilir mi?

Bu kitabı yazmaya hazırlanırken, arkadaşlardan ve okurlardan, kendilerini etkileyen yalanlara örnekler vermelerini istedim. Anlattıklarından bazıları aşağıda yer alıyor. (Hem masumları hem suçluları korumak için bütün adları değiştirdim.)

Birçok insan, tıbbi teşhisler hakkında birbirine yalan söyleyen aile üyelerinden söz etti. İşte bir örnek: Anneme 30'lu yaşlarının sonlarında MS teşhisi kondu. Doktoru, en iyisinin yalan söylemek olduğunu düşünmüş ve anneme MS olmadığını söylemiş; buna karşılık, babama gerçeği anlatmıştı. Babam, gerçeği kendine saklamaya karar vermişti, çünkü annemi ya da üç çocuğundan herhangi birini sarsmak istemiyordu.

Bu arada, annem kütüphaneye gitmiş, hastalığının semptomları hakkında bilgi edinmiş, kendisine MS teşhisi koymuş; ama kimseyi sarsmak istemediği için, babama ya da çocuklara bir şey söylememeye karar vermişti.

Annem bir yıl sonra, yıllık sağlık kontrolü için doktora gittiğinde, doktor ona MS hastası olduğunu söylemişti. Annem bunu bildiğini, ama kimseye bir şey söylemediğini itiraf etmişti. Babam durumu bildiğini, ama kimseye söylemediğini itiraf etti. Dolayısıyla, ikisi de bir sırrı saklayarak ve birbirlerine destek olamadan bir yıl geçirmişlerdi.

Kardeşim yaklaşık bir yıl sonra, annem göğüs kanserinden ameliyat olduğunda, durumu tesadüfen öğrenecekti. Cerrah, odaya girip doğrudan: “Ameliyat, MS’i olumsuz etkilemeyecektir” demişti. Kardeşim: “MS mi?” diye sormuştu. Sanırım, herhangi biri bana ya da kız kardeşime annemin MS hastası olduğunu iki yıl sonra söyledi. . . . Kendimi minnettar ve korunmuş hissetmekten çok, annemin hastalığıyla yüzleşmek ve birbirimize destek olmak için ailece bir araya gelmediğimiz için üzüntü hissetmiştim.

Annem, kendi annesine MS hakkında hiçbir şey söylemedi; bu da, anneannem öğrenir korkusuyla, hiçbirimizin arkadaşlara ve aile yakınlarımıza durumu anlatamamamız anlamına geliyordu. Annem, annesini incitmek istemiyordu. Kanımca kendisini, annesiyle daha yakın bir ilişki kurma fırsatından mahrum etti.

Teşhisler konusunda bu tür yalancılık örnekleri, bir zamanlar aşırı derecede yaygındı. Aslına bakılırsa, kendi ailemden böyle en az bir örnek biliyorum: Anneannem, annem on altı yaşındayken kanserden ölmüş. Yaklaşık bir yıllık metastatik melanom hastası iken, doktoru ona rahatsızlığının kireçlenme olduğunu söylemiş. Anneannemin kocası, yani dedem, eşi-

nin gerçek rahatsızlığını biliyormuş, ama o da yalanı sürdürmeye karar vermiş.

Anneannemin durumu kötüleşip sonunda hastaneye kaldırıldıktan sonra, bir hemşireye, ölmek üzere olduğunu bildiğini söylemiş. Ne var ki, bunu kocası dahil olmak üzere ailenin kalanından giz olarak sakladığının sanıyormuş. Annem ile erkek kardeşine hiç bilgi verilmemiş. Onlar bunu, annelerinin “kireçlenme” nedeniyle hastaneye kaldırıldığı ve bir daha geri dönmediği bir olay şeklinde yaşamışlar.

Bu tür beyaz yalanlarla kaçırılan bütün sevgi, şefkat, bağışlama ve anlayışı derinleştirme fırsatlarını düşünün. Gerçeği bilmiyormuş gibi yaptığımızda, gerçeğin verdiği itici gle davranmıyormuşuz gibi yapmak zorunda kalırız aynı zamanda. Bu bizi başka türlü yapmak durumunda kalmayacağımız seçimler yapmaya zorlayabilir. Gerçekten de dedemin, eşinin ölmek üzere olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, ona söyleyeceği *hiçbir şey* yok muydu? Gerçekten de anneannemin, iki çocuğuna, onsuz hayatlarını sürdürmelerine destek vermek için söyleyeceği *hiçbir şey* yok muydu? Bu suskunluklar yürek burkuyor. Birikimler paylaşılmamış, vaatler verilmemiş ve af dilekleri sunulmamış kalıyor. Sevdieğimiz insanlara yararlı bir şeyler söyleme fırsatı, çok geçmeden bir daha geri dönmemek üzere yok oluyor.

Kim bu dünyadan böyle korkunç bir yalnızlık içinde ayrılmayı yeğler? Belki yeğleyecek olanlar vardır. Ama niçin herhangi bir kimsenin bir başka kişi adına seçim yapması gereksin ki?

Güven

Geçenlerde Jessica, arkadaşı Lucy'nin söylediği bir beyaz yalana kulak misafiri olmuş: Lucy'nin kurtulmak istediği bir sosyal yükümlülüğü varmış ve Jessica, onun bir başka arkadaşına sesli mesaj bırakıp, toplantının niçin yeni bir saate alınması gerektiğini açıkladığını işitmiş. Lucy'nin mazereti bütünüyle uydurmaymış –çocuğunun hasta olduğuyla ilgili bir şeyler– ama öyle rahat ve öyle inandırıcı bir şekilde yalan söylemiş ki, Jessica “Acaba geçmişte Lucy beni hiç kandırmış mıdır?” diye sormuş kendi kendine. Şimdi, Lucy ne zaman bir programı iptal etse, Jessica onun doğruyu söylemiyor olabileceğinden kuşkulanyormuş.

Güven duygusundaki bu tür çok küçük aşınmalar özellikle sinsidir, çünkü neredeyse hiçbir zaman onarılamazlar. Lucy'nin, Jessica'nın ona kin duyduğunu düşünmesine gerek yok, çünkü Jessica için böyle bir şey söz konusu değil. Yalnızca Lucy'nin gönül rahat-

lığıyla bir başka arkadaşıa yalan söylediğini duyduğu için, ona eskisi kadar güvenmiyor. Elbette, sorun (ya da ilişki) daha derin olsaydı, belki Jessica bir şeyler söylerdi, ama belli ki Lucy'yi ahlâki tutumu konusunda uyarmanın anlamı olmadığını düşünüyor. Bu olayın net sonucu şu: Üçüncü bir kişi için bırakılan tek bir sesli mesaj, alttan alta bir arkadaşlığa zarar vermiş.

Daha önce görmüştük: Kişi fütursuzca yalan söylemek istiyorsa, yanında çocukların olması tehlikeli olabilir. Herhangi bir kuşkusu olanlar varsa, işte bir başka örnek: Arkadaşım Daniel geçenlerde eşinden, bir başka çiftin evlerine gelip bir hafta kalacağını öğrenmiş. Daniel karşı koymuş. Bir hafta çekilecek dert değil diye düşünmüş, özellikle eşiyle gelecek olan adamdan hiç haz etmediği için. Bu durum, Daniel ile eşi arasında, küçük kızları da yanlarındayken kısa bir tartışmaya yol açmış.

Sonunda, Daniel pes etmiş ve misafir çift çok geçmeden, epey bir valizle kapıda bitivermiş. Çift eve girdiğinde, Daniel'in haz etmediği koca, misafir odasında kalmalarına izin verdikleri için teşekkürlerini dile getirmiş.

Yanında kızıyla ayakta duran Daniel: "Saçmalama, sizi gördüğümüze çok sevindik. Burada olmanız bizim için büyük bir zevk" demiş.

“Ama baba, onların bizimle kalmalarını istemediğini söylemiştin”.

“Hayır, öyle bir şey söylemedim”.

“Söyledin! Hatırlamıyor musun?”

“Hayır, hayır . . . başka bir olayla karıştırıyorsun”.

Daniel, artık misafirleriyle göz temasını koruyamadığını fark etmiş ve kızını elinden tutup “Boyama kitabın nerede?” diyerek uzaklaştırmaktan daha iyi bir çözüm düşünememiş.

Gülünç bir yan var burada, ama ancak başkaları için. Peki, bu tür durumlarda çocuklarımız ne öğrenmiş oluyorlar hakkımızda? Onlar için ortaya koymak istediğimiz örnek gerçekten bu mu? Kişisel dürüstlüğe riayet etmemeler, bir kez açığa çıktıklarında, kolay kolay unutulmazlar. Özür dileyebiliriz, elbette. Ve gelecekte daha dürüst olmaya karar verebiliriz. Ama başka insanların zihninde bıraktığımız kötü izlenimi silemeyiz.

Bir kez daha, sağduyulu davranmanın bu tür karşılaşmalarda bir yeri olduğunu yadsıyor değilim. Daniel, “Misafir odaları tam da bu iş için değil mi? . . . Yolculuğunuz nasıl geçti?” deseydi, kızının önünde duygularını büsbütün yanlış aktarmaksızın durumu idare edebilirdi. Bu tür konuşmalar gene aykırı olabilir, ama genellikle yalın bir ilkeye uyarak, utancın ve sosyal karışıklığın çoraklığından uzak durabiliriz: *Yalan söyleme!*

Samimiyetsiz Övgü

Hayatımda, aylarımı –bir durumda, *yıllarımı*– ayırdığım ve başarısızlığa uğrayan projeler üzerinde uzun uzadıya çalıştığım oldu. Dürüst geri bildirimin, beni çok büyük bir emek israfından kurtarabileceği çalışmalardı bunlar. Bazen de, tam ihtiyaç duyduğum anda içten eleştirilerle karşılaşp gittiğim yolu çabucak değiştirme imkânım oldu (bu yolla pek çok zahmetli ve gereksiz çalışmadan uzak durduğumu biliyordum). Bu iki yazgı arasındaki farkı ne kadar vurgulasak yeridir. Evet, birilerinin bize boş yere vakit harcadığımızı ya da işimizi sandığımız kadar iyi yapmadığımızı söylemesi hoşumuza gitmeyebilir, ama eleştiri geçerliyse, dünyada yolumuzu bulmak için duymaya en çok ihtiyaç duyduğumuz şey tam olarak odur.

Gene de, çoğu zaman şeytana uyar, başkalarını samimiyetsiz övgüyle cesaretlendiririz. Bu noktada onlara birer çocuk gibi davranmış, onları yetişkin olarak görececek kimselerle karşılaşmalara hazırlanmalarına katkı vermemiş oluruz. Başkalarını eleştirme zahmetine girmemiz gerektiğinden söz etmiyorum. Ama samimi görüşümüz sorulduğunda, arkadaşlarımızın yaptıklarında kusur bulmamışız gibi davranmakla onlara iyilik etmiş olmayız, özellikle onlarla arkadaşlık bağı olmayan kişilerin aynı kusurları fark etmeleri

kaçınılmaz ise. Başkalarını düş kırıklığı ve utançtan korumak, büyük bir incelik. Ve dürüstlüğümüz geçmişe uzanıyorsa, övgü ve yüreklendirmemizin gerçekten bir anlamı olacaktır.

Çok başarılı bir yazar olan bir arkadaşım var. Kariyerinin başlarında, berbat olduğunu düşündüğüm bir senaryo yazmış, ben de senaryosunun berbat olduğunu söylemiştim. Yapması kolay bir şey değildi, çünkü yılın büyük bölümünü bu metin üzerinde çalışarak geçirmişti, ama söylediklerim doğrudu (benim gördüğüm şekliyle). Şimdi, yazdığı bir şeyi beğendiğimi söylediğimde, gerçekten beğendiğimi biliyor. Beğenmediğimde bunu ona söyleyecek kadar yeteneğine saygı duyduğumu da biliyor. Eminim, arkadaşımın hayatında böyle olduğunu söyleyemeyeceği insanlar var. Niye onlardan biri olmak isteyeyim ki?

Gizler

Dürüst olma konusundaki kararlılık, zorunlu olarak, kendi hakkımızda gizli tutmayı yeğlediğimiz gerçekleri açığa vurmamızı gerektirmez. Biri banka hesabınızda kaç liranız olduğunu sorarsa, ona bunu söylemek gibi bir etik yükümlülüğünüz yoktur. Bunun dürüst yanıtı, "Söylememeyi yeğlerim" olabilir pekâlâ.

Demek ki, dürüstlük ile sır saklama arasında ilke olarak çelişki yoktur. Bununla birlikte, bir noktayı belirtmek yerinde olur: Birçok sır –özellikle başkaları için tutmamız istenen sırlar– bizi yalan söyleme ile özel bilgiyi açığa vurma arasında seçim yapmak zorunda kaldığımız bir konuma sokabilir. Bir sırrı saklamayı kabul etmek, bir yükü yüklenmek anlamına gelir. En azından, ne hakkında konuşmamamız gerektiğini hatırlamak zorundayızdır. Bu zor olabilir ve beceriksiz yalancılık girişimlerine yol açabilir. Mesleğiniz sır tutmanızı gerektirmedikçe –doktorlar, avukatlar, psikologlar ve sırlarımızı açtığımız diğer profesyoneller bunu rutin olarak yaparlar– bu durumdan kaçınmak yerinde olur.

Stephanie, Gina'nın kocası Derek'in evlilik dışı bir ilişki yaşadığına dair söylentiler duymaya başladığında, Stephanie ile Gina on yılı aşkın bir süredir arkadaşlıklar. Stephanie, meseleyi doğrudan açacak kadar kendini Gina'ya yakın hissetmese de, konuyu biraz kurcalayınca bir gerçek netlik kazandı: Gina'nın çevresindeki hemen herkes –belli ki, Gina'nın kendisi dışında– Derek'in eşini aldattığını biliyordu.

Derek, tedbirli davranmamıştı. Sinema sektöründe çalışıyordu ve metresi, oyuncu olmak isteyen bir kadındı. Bir keresinde Derek, Gina ve çocuklarla tatile çıktığında, bu kadına aynı otelde bir oda ayırtmıştı.

Daha sonra onu yapım yardımcısı olarak işe almıştı ve artık kadın Derek'in iş gezilerinde ona eşlik ediyor, hatta Gina'nın katıldığı etkinliklere katılıyordu.

Gina'nın arkadaşı olarak Stephanie, ona yardım etmek için elinden ne geliyorsa yapmak istiyordu. Ama yapılması gereken doğru şey neydi? Gina, en yakın arkadaşlarından değildi ve Derek'in ilişkisini Stephanie'ye anlatan kişiye, konuyu kimseye açmayacağına yemin etmişti. Gina'ya kendisinden daha yakın kadınların olduğunu da biliyordu: Niçin onlardan biri herhangi bir şey söylememiştir?

Stephanie, Gina'yla birkaç kez daha görüştü -yıllardır düzenli olarak birlikte öğle yemeği yerlerdi- ama artık onunla birlikte olmaktan zevk almadığını fark etti. Gina, yeni evinin bittiğinden ya da bir süre sonra çıkacağı gezinin planlarından söz ediyor; Stephanie ise, sessiz kalmakla arkadaşının nihai yıkımına katılmakta olduğunu hissediyordu. Normal bir sohbeti sürdürmek, hiçbir sorun yokmuş gibi davranma eziyetine dönüşmüştü. İster Gina kocasının davranışını bilip bunu bir sır olarak saklıyor olsun, ister kendini aldat-sın, ister yalnızca Derek'in kurnazlığının ve başkalarının danışıklı davranışının kurbanı olsun, Stephanie bir şey yokmuş gibi davranmayı, yalancılıkla eş görmeye başlamıştı. Büyü yapılmışçasına, iki arkadaş çok çabuk birbirlerinden uzaklaşıp yıllarca görüşmediler.

Stephanie, Derek'in evlilik dışı ilişkilerini doğrudan bilen ve onunla ilişkilerine sessizce son veren çeşitli kişiler tanıyordu, bu kişiler bütün bu süreç boyunca Gina'yı bilgilendirmemiş ya da onun bilgileneceği konusunda herhangi bir girişimde bulunmamasına göz yummuşlardı. Bir insanın bir yalanlar-dedikodular yumağı altında yaşaması, çevresinde arkadaşlarının olması, ama ona gerçeği söyleyecek bir dosttan bile yoksun bulunması, Stephanie'ye tuhaf geliyordu. Derek'in sonunda elde ettiği zafer bu oldu: Eşine karşı sorumsuz tavrı dolayısıyla artık Derek'e katlanamayan insanlar, gene de onun yalanlarını sürdürmesine yardımcı olmuş ve bu süreçte eşi Gina'yı yüzüstü bırakmışlardı.

Zor Durumlarda Yalanlar

Kant, yalan söylemenin her durumda –masum bir kişinin öldürülmesini engelleme girişiminde bile– etik dışı olduğunu düşünüyordu. Kant'ın birçok felsefi görüşünde olduğu gibi, yalan söyleme konusundaki konumu da, dini bir ilke gibi, kanıttan çok varsayıma dayanıyordu. “*Asla yalan söyleme!*”nin açıklık gibi belirgin bir artısı olmakla birlikte, uygulamada bu kural ancak bir psikopatın destekleyebileceği davranışlara yol açabilir.

Yalan söylemeyi tümünden yasaklama da, gerçek bir pasifist dışında herhangi bir kimse için etik açıdan tutarsız olur. Kendinizi ya da bir başkasını savunurken bir kişiyi yaralamanın ya da öldürmenin uygun olabileceğini düşünüyorsanız, aynı koşullarda yalan söylemeyi geçersiz saymak anlamlı olmaz.¹²

Bu konuda Kant'ı ciddiye almak için herhangi bir gerekçe göremiyorum. Bu, yalan söylemeye kolayca mazeret bulunabileceği anlamına gelmez. Şiddeti savuşturmanın bir aracı olarak bile, çoğu zaman yalan söyleme, daha verimli olabilecek ya da önemli ahlâki açılımlar getirebilecek dürüst iletişim eylemlerine kapıları kapatır.

Yalan söylemenin *belirgin şekilde* zorunlu olduğunu düşündüğümüz koşullarda, genel olarak yalan söyleyeceğimiz kişinin hem tehlikeli hem hakikat üzerinden ulaşılamaz olduğuna karar vermişiz demektir. Başka bir deyişle, onunla sahici bir ilişki kurma ihtimâlinin var olmadığına hükmetmişiz demektir. Birçoğumuz açısından, bu tür koşullar hayatta çok seyrek olarak karşımıza çıkar, belki hiç çıkmaz. Diyelim ki böyle bir durumla karşılaştık, o zaman bile çoğunlukla yalan söylemenin kolay (ve pek de etik olmayan) çözüm olduğundan kuşkulanamamız mümkündür.

Örnek olarak uç bir durumu alalım (bu, benzeri durumlar için de bir model oluşturacaktır): Bilinen

bir katil, hâlen evinizde saklamakta olduğunuz bir çocuğu arıyor. Katil kapınızda durmuş, öldürmeyi amaçladığı kurbanı görüp görmediğinizi bilmek istiyor. Yalan söylemeye meyil, yüzde yüz anlaşılabilir bir tepkidir, ama yalan söylemekle yetinme, amaçladığınız başka sonuçlar doğurabilir. Çocuğun çitinize tırmanıp atladığını ve aşağıya doğru uzaklaştığını söylerseniz, katil yanınızdan ayrılıp bir başkasının çocuğunu öldürebilir. Bu talihsiz durumda bile, yalan söyleme masum yaşamı korumak için en iyi çareniz olabilir. Ama bu, sizden daha cesur ya da daha becerikli birinin, doğruyu söyleyerek daha iyi bir sonuca ulaşamayacağı anlamına gelmez.

Böyle bir durumda doğruyu söyleme, zorunlu olarak boyun eğme anlamına gelmez. Bu örnekte doğru, şu olabilirdi pekâlâ: “Bilseydim de, söylemezdim. Bir adım daha atacak olursan, beynine kurşunu sıkarım”. Korkunuz ya da fiziksel sınırlarınız dolayısıyla yalan söyleme tek seçenek gibi görünüyorsa, bu, açıkça kötülükle savaşma yükünü başkalarına yönlendirme anlamına gelir. Tabii, komşularınız bu yükü sizden daha iyi üstlenme yetisine sahip olabilirler. Ama sonuçta *biri* bu yükü üstlenmelidir. Başkası değilse polis, katillere doğruyu –yaptıklarına müsamaha gösterilme-yeceğini- söylemelidir.

Çok daha yaygın olarak kendimizi şöyle durumlar içinde buluruz: İçimizden yalan söylemek geçer, ama dürüstlük bizi, normal koşullarda hasmımız olabilecek kişilerle bağlantılar kurmaya yönlendirir. Bu bağlamda, ilk Asya yolculuğumdan Amerika'ya dönüşümde Amerikalı bir gümrük memuru ile karşılaşmamızı hatırlıyorum.

Yıl 1987'ydi, ama Sevda Yazı dense yeridir: Yirmi yaşındaydım, saçlarımı omuzlarıma kadar uzatmıştım ve Hintli çekçek* sürücüleri gibi giyinmiştim. Ülkemizde uyuşturucu yasalarını uygulamakla yükümlü olanların, eşyalarımı dikkatle gözden geçirmeleri son derece mantıklıydı. Neyse ki, gizleyecek bir şeyim yoktu.

“Nereden geliyorsunuz?” diye sordu memur, sırt çantama kuşkuyla göz atarak.

“Hindistan, Nepal, Tayland . . .” dedim.

“Oralarda herhangi bir uyuşturucu kullandınız mı?”

Aslında kullanmıştım. Yalan söyleme ayartısı açıktı: Yakın bir tarihte uyuşturucu kullandığımı bir *gümrük memuruna* söylemek niye? Ama doğruyu söylemek için gerçek bir nedenim yoktu, doğruyu söyle-

* Çekçek (İng. *rickshaw*) : Tek kişinin çektiği iki tekerlekli hafif taşıt. (Ç.N.)

menin yol açabileceği risk dışında: Zaten aramaya başladıkları eşyalarımı (belki üstümü de) daha sıkı arayacaklardı.

“Evet” dedim.

Memur çantamı aramayı bırakıp yukarı baktı. “Hangilerini kullandınız?”

“Birkaç kez esrar çektim . . . Hindistan’da afyonu da denedim.”

“Afyon mu?”

“Evet.”

“Afyon mu, eroin mi?”

“Afyon.”

“Bugünlerde afyondan söz eden olmuyor pek.”

“Biliyorum. Benim de ilk deneyişimdi.”

“Şu an yanında getirdiğin herhangi bir uyuşturucu var mı?”

“Hayır.”

Memur bir an dikkatle beni süzüp, sonra yeniden çantamı aramaya koyuldu. Konuşmamızın konusu bu olunca, daha epey orada kalmaya hazırlamıştım kendimi. O yüzden, sabır abidesi kesilmiş bekliyordum. Bu da iyi olmuştu, çünkü gümrük memuru artık eşyalarımı sanki her biri –diş fırçası, kitap, el feneri, bir parça naylon ip– evrenin en derin sırlarını açığa vura-bilirmiş gibi inceliyordu.

“Afyon nasıl bir şey?” diye sordu bir süre sonra.

Söyledim. Aslına bakılırsa, sonraki on dakika boyunca, uyuşturucu madde kullanımı hakkında bildiğim hemen her şeyi bu kanun adamına anlattım.

Sonunda adam aramasını tamamlayıp çantamı kapattı. Karşılaşmamızın sonunda bir şey kesin olarak ortadaydı: Karşılaşma ikimiz için de çok olumlu olmuştu.

Daha hayalci kişiler, benliklerini açığa vuruyorlar. Bugün aynı konuşmayı yapabileceğimden emin değilim. Yalan söylemezdim, ama büyük bir olasılıkla böylesine yeni bir iletişim kanalı açmak için bu kadar çok uğraşmazdım da. Gene de, hâlâ şu kanıdayım: Dürüst olma isteği –özellikle gizli tutmamızı bekleyebilecekleri şeyler hakkında– çoğu zaman başka insanlarla çok daha tatmin edici diyaloglara götürür bizi.

Elbette, yasadışı uyuşturucular taşıyor olsaydım, durumum çok farklı olurdu. Yasaları çiğnemenin en kötü yönlerinden biri, bizi sayısını bilemediğimiz kadar çok başka kişiyle anlaşmazlık içine sokmasıdır. Bu, adaletsiz yasaların yıpratıcı pek çok etkisinden biridir: Bu tür yasalar, barışsever ve (normal koşullarda) dürüst insanları, etik açıdan masum davranışlardan ötürü cezalandırılmamak için yalan söylemeye sevk eder.

Zihinsel Muhasebe

Yalancının en büyük sorunlarından biri, yalanlarını aklında tutmak zorunda olmasıdır. Bazıları bunu yapmada diğerlerinden daha ustadır. Psikopatlar, zihinsel muhasebe yükünü belirgin herhangi bir stres olmadan üstlenebilirler. Bu tesadüf değildir: Bu kişiler *psikopat*tır. Başkalarını umursamazlar ve gerektiğinde ilişkileri kestirip attıklarına gayet memnun olurlar. Bazı kişiler benmerkezcilik abidesidir. Ama biz kalan kişiler için yalan söylemenin kesin olarak psikolojik bir bedeli vardır.

Yalanlar başka yalanları doğurur. Bizim açımızdan daha fazla emeği gerektirmeyen doğru sözlerin aksine, yalanları sürekli olarak gerçek ile çatışmalardan korumak gerekir. Doğruyu söylediğinizde, aklınızda tutmanız gereken hiçbir şey yoktur. Dünyanın kendisi belleğiniz haline gelir ve soru sorulacak olursa, her zaman dünyayı işaret edebilirsiniz başkalarına. Hatta belli gerçekleri yeniden gözden geçirip dürüstçe görüşlerinizi değiştirebilirsiniz. Ve karşınıza kim çıkarsa çıksın, onunla kafa karışıklığınızı, itirazlarınızı ve kuşkularınızı açıkça tartışabilirsiniz. Doğruyu söyleme kararı, doğal olarak yanıltan arınmayı getirir.

Oysa yalancı, kime ne söylediğini hatırlamak ve söylediği yalanları gelecekte sürdürmeye özen göstermek zorundadır. Bu, olağanüstü bir çabayı gerektirebilir ve bütün bunlar, sahici iletişimin ve özgür bir dikkatin yitirilmesi pahasına olur. Yalancı, kaynağı ne olursa olsun her yeni açıklamayı, kurduğu dış görünüşe zarar verip vermeyeceğini görmek için tartmak zorundadır. Ve birileri onun yalan söylediğini keşfetse de etmese de, bütün bu stresler birbirine eklenir.

Yalanlarınız belli bir sayıya ulaştınca, muhataplarınızı bilgisiz tutma çabası sonuçta devam ettirilemez hâle gelir. Doğrudan yalancılık suçlamasıyla karşı karşıya kalmasanız bile, birçok kişi, tam olarak çözemediği nedenlerden ötürü size güvenemeyeceği sonucuna varır. Gerçeklerin çevresinde dolanıp duran biri gibi görünmeye başlarsınız, çünkü kesinlikle böyle birisinizdir. Çoğumuz böyle kişiler tanımıştır. Kimse onlarla tam anlamıyla yüzleşmez, ama herkes onlara hayal ürünü yaratıklar gibi davranmaya başlar. Çoğu zaman bu tür insanlardan, onların belki de hiç anlamadıkları nedenlerden ötürü, sessizce uzak durulur.

Aslında çoğu zaman, kuşku yalanın her iki *yanında* kendini gösterir. Araştırmalar gösteriyor ki, yalancılar normal olarak aldatabileceklerinden daha

az aldattıkları kişilere güvenirler ve yalanları ne kadar zarar verirse, kurbanlarına o kadar az güvenir, hatta onlardan o kadar az hoşlanırlar. Öyle görünüyor ki, yalancılar egolarına toz kondurmayıp kendi davranışlarını haklıymış gibi yorumlayarak, yalan söyledikleri kişileri küçümseme eğilimi göstermektedirler.¹³

Dürüstlük

Dürüst olmak ne demektir? Dürüstlük içinde birçok unsuru barındırır, ama genellikle bizi kolayca utanca ya da pişmanlığa götürecek davranışlardan sakınmamızı gerektirir. Burada etik alan, doğru sözlülük sorununun çok ötesine uzanır, ama gerçekten dürüst olmak için, kişisel hayatlarımız hakkında yalan söyleme ihtiyacını hissetmememiz gerekir.

Yalan söylemek, yaşadığımız hakikat ile başkalarının bize yönelik algısı arasına bir sınır çizgisi çizmek demektir. Çoğu zaman, bunu yapma arzusu, başkalarının davranışımızı onaylamayacağı düşüncesinden kaynaklanır. Çoğu zaman, onların böyle davranmalarının geçerli nedenleri vardır.

Herhangi bir gazeteyi alın ve insanların yalan söy-

lemekle kendi başlarına açtıkları –sonra da gizlemeye çalıştıkları– sorunlara bir bakın. İnsanların, belli bir şey söyleyip bir başka şey yaparak, evliliklerini, kariyerlerini ve itibarlarını yok etmeleri gerçekten şaşırtıcı. Lance Armstrong, Tiger Woods, John Edwards, Eliot Spitzer, Anthony Wiener: Bu adlar bize, halkın gözü önünde yıkımına giden kişileri hatırlatır. Elbette, ahlâki ihlalleri, yalan söylemeden ibaret değildi. Ama yalancılık, aşağılanmalarının zeminini hazırlayan şey oldu. Kamuoyu önünde özür dilemek zorunda kalmadan boşanmak mümkündür. Hatta bu kişilerin ödedikleri cezaları ödemedен, yasadışı maddeler kullanmak, çok kişiyle birlikte olmaya ya da teşhirciliğe dayalı bir cinsel hayat sürdürmek mümkündür. Birçok hayat, “skandal işlemez” yeleğine bürünmüş gibidir. Savunmasızlık, olmadığınız biri gibi davranmanızda ortaya çıkar.

Büyük Yalanlar

Artık hepimiz büyük bir acıyla farkındayız: Yalanlar, hükümete, şirketlere ve öteki kamu kurumlarına olan güvenimizi sarstı.

Yalan söyleme, savaşların uzamasına ya da hızlanmasına neden oldu: Hem Vietnam’daki Tonkin Kör-

fezi olayı, hem Irak'ta kitle imha silahlarına dair sahte raporlar, (bir düzeyde) yalan söylemenin, insanları başka türlü gerçekleştirebilecek silahlı bir çarpışmaya götürdüğü örneklerdir. Sonunda gerçek ortaya çıktığında, çok sayıda insan ABD'nin dış politikasına kuşkuyla yaklaşır oldu ve birçok kimse, dile getirilen gerekçe ne olursa olsun herhangi bir askeri müdahalenin meşruluğundan kuşku duymaya başladı.

İlaç şirketleri, ilaçlarının güvenliği ve etkisi konusunda halkı yanlış yönlendirdikleri için yaygın olarak eleştiriliyorlar. Bu yanlış bilgilendirme, çeşitli derecelerde oluyor, ama bir kısmı kuşkusuz verileri tahrif ederek kullanmaya yönelik bilinçli girişimlerin bir sonucu. Yeni ilaçlar, çoğu zaman standart terapiler ile değil plasebolar ile karşılaştırılıyor ve mevcut bir ilaçla karşılaştırıldıklarında, yeni ilaç çoğu zaman yanlış dozda veriliyor. Daha kötüsü, ilaç şirketleri düzenli olarak olumsuz sonuçları çıkarıyorlar. Epidemiyolog Ben Goldacre, bazı ilaçlarda deney verilerinin yüzde 50'den fazlasının gizli tutulduğunu belirtiyor. Dolayısıyla, ilaç sektörünün finanse ettiği deneylerde, yeni bir ilacın yararlarının dört kat fazla gösterilmesi büyük bir olasılık.¹⁴

Büyük yalanlar, bu yalanlara tepki olarak birçok kimseyi, yetki konumundakilere güvenmemeye yöneltti. Bunun bir sonucu olarak, iklim değişikliği,

çevre kirliliği, beslenme, ekonomik politika, yabancı ülkelerle çatışmalar, tıp ve onlarca başka konu üzerine dişe dokunur herhangi bir şey söylemek imkânsız artık: Siz konuşur konuşmaz, muhataplarınızın önemli bir yüzdesi, en bilinen bilgi kaynakları hakkında bile ciddi kuşkular dile getiriyorlar. Öyle görünüyor ki komplo teorileri, kamusal söylemimizi kalıcı olarak ikiye bölmüş durumda.¹⁵

Çocuk aşıları konusundaki yaygın korkuyu düşünün. Doktor Andrew Wakefield 1998’de, *The Lancet* dergisinde kızamık, kabakulak ve kızamıkçık (MMR) aşısı ile otizm arasında bağlantı kuran bir araştırma yayımladı. Daha sonra bu araştırmanın “özenle hazırlanmış bir sahtekârlık” olduğuna karar verildi ve Wakefield’in hekimlik ruhsatı iptal edildi.¹⁶

Wakefield’in yalancılığının sonuçları, epey kötü olsa gerek. Ama öteki büyük yalanların bıraktığı olumsuz miras, şu âna kadar Wakefield’in neden olduğu zararı gidermeyi olanaksız kıldı. Şirketler ve hükümetler, ister yasal sorumluluktan kurtulmak için ister halkta panik duygusu uyandırmamak için olsun, zaman zaman yalan söylediklerinden, MMR aşısı hakkında gerçeği yaymak son derece güçleşti. Özellikle nüfus varlıklı, iyi eğitilmiş kesimlerinde aşı oranları hızla düştü ve çocuklar bunun bir sonucu olarak hastalandılar, hatta öldüler.

Burada büyük bir olasılıkla insan psikolojisi ile ilgili talihsiz bir gerçek devreye girip, bir kez dünyaya sızan yalanları ortadan kaldırmayı zorlaştırıyor. Sözünü ettiğim gerçeğe göre insanların, doğrulanmayan beyanları bile, sonradan doğruymuş gibi hatırlamaya yatkın oldukları anlaşıyor. Sözgelimi, ünlü bir siyasetçinin bir seçim kampanyası konuşması sırasında bayıldığı söylen-tisi yayılıp, sonradan bu anlatılanın yanlış olduğu anlaşıldığında, toplumun önemli bir yüzdesi olayı doğru olarak anımsayacaktır – bunu ilk kez, tam da haberin yalanlandığı bağlamda duymuş olsa da. Psikolojide bu, “yanıltıcı gerçeklik etkisi” olarak bilinir. Aşinalık, inancı besler.

İnsan, belki de savaş zamanında, düşmanlara yalan söylemenin gerekli olabileceği koşulları geçirebilir aklından, özellikle yanlış bilgi yaymak masum insan kaybını azaltacak gibiyse. Doğrusu, bu koşullar ile yukarıda aktarılan durumların birçoğu arasındaki sınır çizgisini belirlemek zor olabilir, özellikle düşmanlarımızı yalan söylemek, dostlarımıza yalan söylemeyi de gerektiriyorsa. Bu tür koşullarda, iyi bir yalanı ancak geriye dönüp baktığımızda anlayabiliriz. Ama savaş ve casusluk, insan ilişkilerinin bozulduğu ya da baştan hiç kurulmadığı koşullardır; dolayısıyla, alışılmış işbirliği kuralları artık geçerli değildir. İnsan bombaları yağdırmaya ya da siber saldırılarla bir ülkenin altyapı-

sını yok etmeye başladığı an, yalancılık silah deposundaki ek bir silah haline gelmiş demektir.

Devlet sırlarının gerekliliği açıktır. Bununla birlikte, hükümetlerin kendi halklarına yalan söyleme gereğini duymaları, bana neredeyse imkânsız bir şeymiş gibi geliyor. Hükümetin yalancılığı haklı gerekçelere dayandırması, bir tür ahlâki seraptır: Tam ulaştığınızı sandığınız anda, gerçekler genellikle iddianızın tersini gösterir. Ve bu tür yalanlar açığa çıkarıldığında gördüğümüz zararın onarılması neredeyse imkânsızdır.

Sanırım, zorunlu yalan söyleme, casuslar dışında seyrek karşılaşacağımız bir durumdur (casusluğun, bugünün dünyasında etik olarak savunulabileceğini kabul ettiğimizi varsayarak söylüyorum bunu). Casusların dostlarına ve ailelerine bile yalan söylemeleri gerekiyormuş. Uğruna savaşılan dava ne kadar önemli olursa olsun, kişisel olarak ben bu şekilde yaşayamayacağımdan oldukça eminim. Casusluk rolü, daha büyük bir iyilik uğruna –bu iyilik ister gerçek ister hayali olsun– kişisel ahlâkın neredeyse bütünüyle feda edilmesi çok sıradışı geliyor bana. Bir tür ahlâki intihar bu.

Ama sanırım, nasıl astronotların uzaydaki serüvenlerinden gündelik yaşamımız için öğütler çıkaramıyorsak, casusların yaşamlarından da çıkaramayız. Çoğumuz yerçekiminin olmadığı yerde kemik yoğunluğumuz konusunda kaygılanma gereği duymayız; tıp-

kı bunun gibi, her sözümüzün ulusal güvenliği tehlikeye sokabileceğini düşünmek durumunda da değiliz. Savaş ve casusluk etiği, olağanüstü durum etiğidir, bu yüzden de, kapsam açısından zorunlu olarak sınırlıdır.

Sonuç

Anna Karenina, *Madam Bovary* ve *Othello*'da durum ne ise, yaşamda da o. Birçok kişisel kötü alışkanlık ve kamusal kötülük biçimlerini canlandırıp ayakta tutan, yalanlardır. Zina ve öteki kişisel aldatmalar, mali dolandırıcılık, hükümetlerdeki yolsuzluk, hatta cinayet ve soykırım, genel olarak ek bir ahlâki kusur gerektirir: Yalan söylemeye istekli olma.

Yalan söyleme, neredeyse tanımı gereği, başkalarıyla işbirliğinde bulunmayı reddetmedir. Yalan söyleme, güvensizlik ile güvenmeyi tek bir eylemde bir araya getirir: Hem anlayamamadır hem anlaşılmayı istememe. Yalan söylemek, ilişkiden uzak durmaktır.

Yalan söylediğimizde, başkalarından dünya hakkındaki görüşümüzü esirgemiş oluruz. Ve yalancılığımız yalnızca onların seçimlerini etkilemekle kalmaz, çoğu zaman *yapabilecekleri* seçimleri belirler ve biz bunun ne şekilde olacağını her zaman öngöremeyiz. Her yalan,

yalan söyledigimiz kişilerin özerkliğine bir saldırıdır.

Bir kişiye yalan söylemekle, potansiyel olarak yalanları başka birçok kişiye, hatta topluluğa yaymış oluruz. Aynı zamanda kendimize, aldatmayı sürdürüp sürdürmeme konusunda, hayatlarımızı güçleştirebilecek ek seçimler dayatmış oluruz. Böylece, her yalan geleceğimizin korkulu rüyası haline gelir. Yalanın gerçeklik ile ne zaman ya da nasıl çatışacağını bilemeyiz, bu da yalanı daha da sürdürmeyi gerektirir. Doğru ile asla bu şekilde uğraşmak gerekmez. Yinelmesi yeterlidir.

Güçlülerin yalanları, hükümetlere ve şirketlere güvensizlik duymamıza yol açıyor. Zayıfların yalanları, başkalarının çektiği acılara karşı yüreğimizi katılaştırıyor. Komplo teorisyenlerinin yalanları; yolsuzlukları bildirenlerin dürüstlüğü hakkında, doğruyu söylediklerinde bile, kuşkulara yol açıyor.¹⁷ Yalanlar, zehirli atıkların toplumsal eşdeğeri: Yayılmaları potansiyel olarak herkese zarar veriyor.

Bir daha hiç yalan söylememeye karar verseniz, ilişkileriniz ne şekilde değişirdi? Kendinizle ilgili hangi doğrular birden görünürlük kazanabilirdi? Nasıl bir kişi haline gelirdiniz? Ve çevrenizdeki insanları nasıl değiştirebilirdiniz?

Keşfetmeye değer.

EK-A:

Ronald A. Howard ile Söyleşi

Giriş bölümünde yazdığım gibi, Ronald A. Howard üniversitede en sevdiğim hocalarımdan biriydi ve onun etik, sosyal sistemler ve karar alma konularındaki dersleri, bu konularda görüşlerimin biçimlenmesine çok katkıda bulundu. Howard, Stanford Üniversitesi Yönetim Bilimi ve Mühendisliği Bölümü'nün Karar Analizi Programı'nda öğretimi ve araştırmaları yönetmektedir. Aynı zamanda, bölüme bağlı Kararlar ve Etik Merkezi'nin direktörüdür (bu merkez, sosyal düzenlemelerin verimliliğini ve etik olup olmadığını inceler). Howard, 1964'te karar analizi alanını tanımlamış ve o günden bu yana her yıl karar analizi konulu çeşitli doktora tezlerinin danışmanlığını yapmıştır. Howard'ın deneyimi, yatırım planlamasından araştırma stratejisine, fırtına tohumlamadan nükleer atık izolasyonuna, uygulamanın hemen her alanını kapsayan onlarca karar analizi

projesini içerir. Howard, Stratejik Kararlar Grubu'nun kurucu yöneticisi ve başkanı, keza gençlere karar becerilerini öğretmeyi amaçlayan Karar Eğitim Vakfı adlı kuruluşun başkanıdır. Ulusal [ABD] Mühendislik Akademisi'nin, INFORMS ve IEEE'nin üyesi olan Howard, Karar Analizi Derneği'nin 1986 Ramsey madalyasını kazanmıştır ve Clint Korver'la birlikte *Ethics for the Real World* (Gerçek Dünya İçin Etik) kitabının yazarıdır.

Howard nezaket gösterip, bu kitabın ciltli basımı için yalan söylemenin etiği üzerine benimle konuşmayı kabul etti. Aşağıda, konuşmamızın gözden geçirilmiş yazılı metni yer alıyor.

• • •

Harris: İlk olarak, vakit ayırıp benimle bu söyleşiyi yaptığınız için size minnettar olduğumu belirtmek isterim. Belki biliyor, belki bilmiyorsunuz: Stanford'daki etik derslerinizin, ahlâki ve entelektüel gelişimim üzerinde çok önemli etkisi oldu, elbette başka pek çok kişi için olduğu gibi. O yüzden, sesinizi okurlarıma ulaştırabilmek benim için büyük bir onur.

Howard: Sağolun.

Harris: Yalan söyleme üzerine konuşalım. Bence,

pekâlâ doğruyu söyleyen kişi için en zor durumla başlayabiliriz: Naziler kapınızda ve siz evinizin çatı katında Anne Frank'i saklıyorsunuz. Dürüslüğün ahlâki yıkıma –bu örnekte sözcüğün gerçek anlamıyla yıkıma– kapı açıyor gibi görüldüğü durumlar hakkında ne düşünöyorsunuz?

Howard: Belirttiğiniz üzere, bunlar her ayrıntısıyla düşünölmesi çok zor durumlardır ve insan, bu tür durumları dönüştürebilmeyi umar. Başka bir deyişle, Buda ya da önemli başka bir kişi olsaydınız, belki bir biçimiyle hakikat, gene de durumu kurtarabilirdi. Buda'nın şu kıssasını herhalde hatırlarsınız: Bin kişiyi katleden caniyle karşılaşmış; ondan uzak duracağı yerde, şöyle demiş: “Beni öldüreceğini biliyorum, ama önce şu ağaçtaki büyük dalı keser misin lütfen?” Katil dalı kesmiş, sonra Buda: “Teşekkür ederim. şimdi dalı eski yerine koyar mısınız?” demiş. Ve, deniyor kıssada, katil birden hayatta yanlış oyunu oynamakta olduğunu fark etmiş, aydınlanmış ve keşiş olmuş.

İnsanın çok zor bir durumu bile dönüştürebilmesi akıl almaz değildir; sanırım bunu yapmak, bir tür ahlâki kusursuzluk olurdu. Elbette, kapıda Naziler ile yüz yüze geldiğimizde çoğumuzun bunu aklına getirmesi son derece zordur. Ama öyle durumlar vardır ki,

katılımcılara bağılı olarak, doğruyu söyleme her zaman net olarak kötü bir sonuca yol açmaz.

Harris: Katılıyorum. Ama herhalde bu, çoğumuz için çoğu zaman çıtayı çok yükseğe koymaktır; daha önemlisi, gelişigüzel seçilmiş Nazi grubu için çıtayı çok yükseğe koymaktır. Öyle görünüyor ki, en baştan, mâkul bir tartışmayı götürebileceğimiz etik bir anlayışın karşısında olmadığımızı kabul etmemizi gerektiren durumlar var.

Gene de, görüşünüze katılıyorum: Kişi kesin bir karar alırsa (“Bunlar aydınatabileceğim türden Naziler değiller”), kapıları belli tür ahlâki aydınlanmalara kapamış olur. Sözgelimi, ırkçı bir beyazdan tehdit telefonları aran bir hahamdan söz edildiğini duyduğumu hatırlıyorum. Haham, muhatabı her aradığında, saat kaç olursa olsun, telefonu kapamak ya da polisi aramak yerine, sabırla onun söylediklerini dinlemiş. Sonunda aralarında gerçek bir sohbet başlamış ve en sonunda haham aradaki engeli aşmış ve ırkçı beyaz ona hayatındaki bin bir çeşit sorundan söz etmeye başlamış. Hatta buluşup arkadaş olmuşlar. Elbette insan, bu tür açılımların mümkün olduğuna inanmak istiyor.

Gene de, bazı durumlarda tehdit o kadar bariz ve kişinin karar vermesi gereken süre o kadar kısa ki, kişi

aşırıya gidip, düşman olduğunu söyleyeni gerçek düşman bellemek zorunda kalıyor.

Howard: Elbette. Ve bazı insanlar, bununla, bir tür hiyerarşi içinde düşünerek başa çıkıyorlar. Şöyle diyebiliyorlar: “İnsanları öldürmek istemiyorum, ama kendimi savunurken öldürürüm. Çalmak istemiyorum, ama bir insanın hayatta kalmasını sağlamak için çalarım. Normal olarak yalan söylemem, ama birinin malını ya da bir canı kurtarmak için söylerim, vs. Bu da bu durumu ele almanın bir başka yolu.

Harris: Ben kitabımda bu şekilde ele aldım. Temel olarak, bu durumlarda yalan söylemeyi, akıllı bir konuşmayı artık sürdüremiyor gibi görünen kişiye karşı kullanılacak bütünsel gücün bir uzantısı gibi görüyorum. Size ya da korumanız altındaki herhangi bir kimseye zarar vermek üzere gelen bir kimseyi, savunma amacıyla vurmayı ya da çenesine bir yumruk atmayı kabulleniyorsanız, o kişiyi kötü niyetlerinden caydırmak için daha da az güçten –yani yalnızca konuşmadan– yararlanmak etik görünüyor.

Howard: Bence, bu çok pratik bir çözüm. Kişi, etik ilkelerinin bir kısmını başka insanlara kabul ettirmek ister; burada bu kısımdan söz etmeye başlıyoruz. Ben

buna “Barışsever, dürüst insanlar rahat bırakılmayı hak ederler” ilkesiyle göndermede bulunuyorum. Şunu sormak durumu yalınlaştıracaktır: “Peki, biri, insanların davranmalarını istediğim şekilde –masum insanlara sataşmama, vs.– davranmayıp bu ilkeyi çiğnerse?” O zaman, kendimi savunma hakkım geçerliliğini korur. Biri beni öldürmeye çalışıyorsa, onu durdurmak için asgari etkili gücü kullanırım. Bu konudaki yazınızı¹⁸ okudum ve size yüzde yüz katılıyorum.

Bir sonraki düzey, çalmadır. Söylemeye gerek yok, beni öldürmek üzere olan birinden bir silahı çalabiliyorsam, bu gayet iyi olurdu. Ve durumu, daha aydın bir kimsenin (gerçek bir ders durumuna) dönüştürebileceği şekilde dönüştüremiyorsam, yalan söyledim. Sorunu başımdan savmak için gerekli asgari çarpıtmayı kullanırdım.

Yelpazenin bir ucunda, insanlar hakkında çok iyimser olabilirsiniz. Ama kabul edelim: Her tür kötülüğü yapan insanlar var. Başkalarını rahat bırakma hakkını çiğnemelerine göz yummam ve bunu engellemek için gereken her neyse yaparım.

Harris: Bariz olarak, Anne Frank olayı gündelik yaşamda sık sık karşımıza çıkmaz, ama insanların yalan söylemeyi cazip buldukları başka birçok sorunlu

durum var. Okurlardan *Yalan Söyleme*'nin ilk basımı hakkında geri bildirim istediğimde, birçok değerlendirmeye yazısı aldım; okurlar bu yazılarda, tamamen asil olduğunu düşündükleri nedenlerle yalan söylemek durumunda kaldıklarını anlatıyorlardı. Üzerinde düşünmenizi istediğim bir olay, ölümcül hastalığı olan bir çocukla ilgili.

Çocuğunuzun kalan ömrü çok kısa. Doğal olarak, ne zaman öleceğine ve ölümden sonra neler olduğuna dair soruları var. Diyelim ki, doktorun söylediklerine bakarak, çocuğunuzun yaklaşık iki ay ömrü kaldığını düşünüyorsunuz. Ayrıca, ölümden sonra iletişimin sona erdiğine ve birbirinizi bir daha hiç görmeyeceğinize inanıyorsunuz. Birçok okur, neredeyse kaçınılmaz olarak şu sonuca varacaktır: Çocuğunuzun sorularına doğru olmayan, ama teselli edici karşılıklar vermeniz, onun ömrünün son iki ayını normaldekinden daha mutlu kılabilir.

Howard: Doğrusu, bu benim çok daha kararlı bir konum alacağım bir durum. Derslerimde, düzenli olarak ölme süreciyle ilgilenmek durumunda kalan öğrencilerim oldu, tavsiyeleri hep aynı: İnandığınız biçimiyle doğruyu söylemelisiniz. Karar vermeniz gereken önemli nokta, doğrunun ne olduğudur. Dolayısıyla, doktorunuza sorarsınız: "Doktor Bey, ne kadar ömrü

kaldı?” Ve dürüst yanıt şu olabilir: “Doğrusu, bildiğiniz gibi, bazı insanlar bizi şaşırtır, uzun yaşarlar, bazıları daha çabuk ölür. Gerçekten size sürenin tam olarak ne olduğunu söyleyemeyiz. Bu durumdaki birçok insan iki ay yaşıyor, ama daha uzun yaşayan az sayıda hasta da var, vs”. Şimdi, doğru işte budur. Büyük bir olasılıkla birkaç ay içinde ölecek olan kişiye, “Yo, hayır, iyileşeceksin” derseniz, onu bu sınırlı süre içinde yapmak isteyebileceği onca şeyi yapma fırsatından mahrum bırakırsınız. Birçok durumda, bu kişiler ölmek üzere olduklarını bilirler. Bırakalım huzur içinde ölsünler.

Bir defasında bir grup toplantısında biri bizimle, küçük oğlunun ölümcül bir hastalığa yakalandığını paylaştı. “Bilirsiniz, gerçekten üzücü bir durum: Oğlum resim boyarken, yalnızca siyah boyaları kullanıyor”. Aradan bir hafta geçtikten sonra, grupta yeniden konuşup şöyle dedi: “Ne oldu biliyor musunuz? Öldükten sonra çok özleyeceğim için, kendimi oğlumdan uzak tuttuğumu fark ettim”. Şöyle diyerek gerçeği oğluyla paylaşmış: “Seni öyle çok seviyorum ki, özleyeceğim”. Tahmin edin ne olmuş? Oğlunun artık bütün boyaları kullandığını söyledi.

Ölmek üzere olan çocuklarla meşgul olan insanlardan öğrendiğim şu: Çocuklar durumu biliyorlar. Anne babalar, çocuklarıyla birlikte yaşayamayacakları bütün deneyimler için gerçekten üzülmüyorlar. Oysa

çocuk: “Evlenemeyeceğim” diye düşünmüyor. O aşamada, siz onu kendi derdinizle dertlendirmedikçe, bildiği bir şey değil bu. Köpeğini bir daha göremeyebilir, ama bu, anne babaların bütün bir ömür boyunca yitireceklerini öngördükleri şeyler üzerine üzülmeleri ile aynı şey değil.

Harris: Demek ki, çocuğa söylenmesi gereken doğru, anne babaların öngördükleri yitim ile ya da çocuğun ne yitireceği hakkındaki fikirleri ile aynı değil.

Howard: Doğru. Çocuğa: “Ölmen gerçekten yazık olacak, çünkü evlenemeyeceksin” demek, meseleyi anlayamamak demektir. O zaman şöyle de diyebilirsiniz: “Askerliğe de gidemeyeceksin. İnsanları öldüremeyeceksin. Sevdiğin başka insanların ölümüne tanık olamayacaksın”. Görüyor musunuz? Yaşam bu. Her zaman Hollywood filmleri gibi bitmiyor. Pek çok artılar ile eksiler var. Sonuçta, hepimiz ölümlüyüz ve sorulması gereken yegâne soru şu: Doğduğun zaman ile öldüğün zaman arasında neler yaptın? Bu benzersiz fırsatı en iyi şekilde değerlendirdin mi?

Harris: Bunların hepsine katılıyorum. Ama bu tür örnekler, sağduyulu dürüstlükte dikkat edilmesi gereken bazı noktaların söz konusu olduğunu gösteriyor. Hâlâ

doğru sözlülük ile bizim gördüğümüz biçimiyle gerçekte başa çıkamayacaklarına hükmettiğimiz çocukları ve başka kişileri koruma sorumluluğumuz arasında bir gerilim var gibi görünüyor. Diyelim ki, doğrunun gerçekten ne olduğunu anlamak için gereken süreyi ayırdınız. Gene de, ister çocuk olsun ister yetişkin, bazı doğruları bilmemesi gerektiğini düşündüğünüz biri duruyor karşınızda. Bu tür başka örnekleri, demanslı anne babalara bakan kişiler verdiler bana. Anneniz her sabah uyanıp babanızın nerede olduğunu bilmek istiyor, oysa babanız öleli on beş yıl olmuş. Her defasında bunu açıklıyorsunuz, anneniz yakınıni yitirme sürecini baştan sona yeniden yaşamak durumunda kalıyor, sonra ertesi sabah uyanıp gene kocasını soruyor. Mesela, “Babam mı? İş gezisinde” gibi bir yalanla karşılık verdiğinizde, anneniz babanızın yokluğunu çok çabuk unutuyor ve üzüntüsü deşilmemiş oluyor.

Howard: Bu ilginç bir durum. Ben şöyle bir şey söylemeyi yeğlerdim: “Babam mı? Günün bu saatinde hep neredeyse orada”. Kocasının belli bir yerde toprağa gömülü olduğu gerçeği, bu kişinin olanlarla ilgili bilgisine herhangi bir katkıda bulunmayacaktır. Belirttiğiniz gibi, yaptığınız ona acıyı baştan yaşatmaktan ibaret olacaktır. Siz de söylediniz: Niçin böyle bir şey yapmak isteyesiniz?

Harris: Demek ki, burada belli ki, bu tür durumlarda bir biçimde kaçamak davranmanın geçerli olduğunu kabul ediyorsunuz. En azından, gerekli sözü seçmek ve diğer kişinin durumuna uygun bir doğruyu bulmak belli bir beceri gerektirebilir.

Howard: Ben bu tutumu “kaçamak davranma” yerine “becerikli doğru sözlülük” olarak adlandırmayı yeğlerim. Şunu kastediyorum: Bu kişi konuşmanın tamamına bakabilseydi (diyelim, birden iyileşiyor ve “Ben Alzheimer hastasıyken, ikide bir babanı sordüğümde benimle nasıl başa çıktın?” diyebiliyor), yazıya dökülmüş konuşmaya bakıp şöyle derdi: “Evet, haklısın. Zihnimde, bir yerlerdeydi baban, ama ben nerede olduğunu bilmiyordum. Senin söylediğin söz, o kısır döngüden çıkmamı sağladı”. Güzel bir sonuç.

Harris: Size arka arkaya zor örnekler sormaya devam edeceğim, Sayın Howard.

Howard: Elbette, sorun.

Harris: Bir kez daha zihnimizde bir ölüm döşegi sahnesini canlandıralım. Ölmekte olan kişi: “Evliliğimiz boyunca beni hiç aldattın mı?” diye soruyor. Soruyu

bir kadının kocasına sorduğunu varsayalım. Doğru yanıt, erkeğin eşini aldattığıdır. Ne var ki, ilişkilerinin *şu anki* hakikati, bunun tamamıyla konu dışı olmasıdır. Adamın bir noktada ihanetini eşinden saklamak için çok büyük çaba harcadığı ve o günden sonra sessiz kaldığı da doğrudur. Bu durumda doğruyu söylemek ne gibi bir iyi sonuca yol açabilir?

Howard: Aslında, bu iki kısımdan oluşan bir sorun. İlk kısmı şu: Bu koca niçin bütün ömrü boyunca bir yalanla yaşamak istiyor?

Harris: Katılıyorum. Ama bugünün önemli gerçeklerini çerçeve içine almamız gerekiyor ve kişi düne kadar tam olarak ahlâklı yaşamadıysa, hatalı davranışlarının mirasıyla nasıl yaşayacağına karar vermek durumunda. Hatası, geçmişte kalmış. Adam bu konuyu her an düşünmemiş, ama işin gerçeği, eşini aldatmış ve şimdi karısı ona bu konuyu soruyor. Adam belli ki iki seçenekten birine karar vermek durumunda: Ya yalan söyleyip evliliğinin son birkaç gününü ya da haftasını sevgiyle geçirecek ya da doğru dürüst bir neden olmaksızın eşinin kalbini kıracaktır.

Howard: Aslında bu, kimi zaman etik sınıfında gözden geçirdiğimiz klasik durumlardan biridir. Teröristler

uçğa binnerler ve size yaşlı bir kadıncağızı öldürtmeye çalışırlar, öldürmezseniz herkesi vuracaklarını söyleyerek sizi tehdit ederler. Gerçekte, hayat böyle işlemez. Sözgelimi, erkeğin aldatıp eşinin kuşkulandığı pek az evlilik biliyorum.

Harris: Sizi bu kadar kolay salıveremem. Kanımca, bu tür bir olayda gerçekçi bir şeyler var. Kadının bu durumdan yıllarca kuşkulandığını ve kuşkusunu içine gömdüğünü de varsayabiliriz. Şimdi ölüm döşeğinde ve sonunda gerçeği istiyor, nedeni her ne olursa olsun.

Howard: Öyleyse, ömürleri boyunca bu olayı konuşmamak üzerine sessiz bir tertip içinde olmuşlar. Şimdi için ne diyebiliriz ki? Başka bir deyişle, kadın bu durumdan erkek kadar sorumlu. Soru şu: Artık açık bir hayat yaşamaya başlayıp birbirlerine açık sözlü olacaklar mı, olmayacaklar mı? Bunu yapabilirler. Koca şunu söyleyebilir: “Bu konuda hiç konuşmadık. Bu bugün gerçekten konuşmak istediğin bir şey mi?” Ölümden sonra ne olduğu hakkındaki inançları ne olursa olsun, bu, konuşmanın zamanı olabilir. Ya da adam şöyle diyebilir: “Bak, birlikte geçirebileceğimiz çok kısa bir zamanımız var ve geçmişte her ne yapmışsak, şu an bizi mutlu etmeyecekse, bırakalım geçmişte kalsın”.

Harris: İlginç bir nokta var: Bu tür durumlarda, kendimde yeni fark ettiğim tuhaf bir sezgi hükmünü icra ediyor adeta. Zaman ufkunu kısaltıp birkaç güne, birkaç haftaya, hatta birkaç aya sığdırdığımızda, sanki açık sözlü yaşamının gerekçesini zayıflatıyor. Birçok insan sanki şöyle düşünüyor: Birlikte geçireceğimiz yalnızca iki haftamız kaldıysa, avutucu bir yalanı yaşamak büyük bir olasılıkla daha iyi olur, ama geriye yirmi yıl kalmışsa, o zaman evimizi düzene koyup açık sözlü yaşamayı isteyebiliriz.

Howard: Ben başka bir açıdan bakıyorum: Ne kadar zamanımın kaldığı önemli değil, pişman olmayacağım bir hayat yaşamak isterim.

Harris: Katılıyorum. Ama burada ahlâki bir yanılsama devreye girebilir diye düşünüyorum. Bir insanın kalan ömrünü çok kısa bir süreye indirdiğinizde, insanlar kendilerine sormaya başlıyorlar: Doğruyu söylemenin ne gibi bir yararı olabilir? Bana göre, kişi bu düşünceyi yaşamın tamamına uygulayabilir pekâlâ.

Howard: Kesinlikle haklısınız. Bu bizi, burada konuşmakta olduğumuz şeyin en temeline götürüyor, o da şu: Hayatınızı nasıl yaşamak ve hayatınızdaki insanları nasıl gözetmek istiyorsunuz? Babam, kişinin

sözünün eri olmasından söz ederdi, belki bu günlerde cinsiyetçi bir söz bu, ama artık hiç işitmiyorum. Dersimi hazırlamama ve etik kitabımızı yazmama yardımcı olan doktora öğrencisi Clint Korver, bir defasında bir konferansta oldukça haklı olarak “hep doğruyu söyleyen kişi” şeklinde tanıtılmıştı. Herhangi bir kimsenin bundan söz etme gereğini duymasını, kesinlikle şoke edici buluyorum. Clint’in hırsızlık etmediğini ya da insanları öldürmediğini söylemek gibi bir şey bu. Niye “nefes de alır kendisi” demiyoruz o zaman? “Kendisi bunca yıl yaşamıştır ve bütün bu süre boyunca nefes alıp vermiştir”. Harika. İyi ki söylediniz.

Harris: Bu, yalan söylemenin ne kadar yaygın bir davranış olduğunu gösteriyor. Yalan her yerde ve birçok insan, yalansız bir hayatın neye benzeyeceğini bile akıllarından geçiremiyorlar.

Gene bir okurdan, bir başka güç durum geliyor aklıma: Kocanız ya da karınızla cinsel ilişkide bulunuyor ve bir başkasını hayal ediyorsunuz. Daha sonra, eşiniz cesaret edip size cinsel ilişki sırasında ne düşündüğünüzü soruyor. Dürüst karşılık, başka birini düşünmekte olduğunuz olacaktır. Ama diyelim ki, eşinizin bu bilgiyi hoş karşılamayacağını biliyorsunuz. Bunu yalnızca insani bir hayal gücüne sahip olmanın do-

ğal bir sonucu olarak değil, daha çok, güvenin kötüye kullanılması olarak değerlendirecektir.

Howard: İşte bu da “Böyle bir şeyden ilk kez kuşkulanyorsan, büyük bir ihtimalle karşılıklı konuşmanın vakti gelmiştir” diyeceğimiz örneklerden biri. Kabul edilebilir olan ne? “Seni tahrik eden herhangi bir şey” mi? “Mesela, ben korsanı oynayabilirim, sen de çaresiz kıızı . . .”, vs. Bu olur mu? Yoksa, sen bunu “Aman Allahım, sen beni gerçekte olduğum gibi görmüyorsun” gibi mi algıyorsun? İnsanlar bariz olarak bu alanda farklılık gösterecektir, ama çiftlerin bu konuda açık yüreklilikle konuşmaları gerekir. Bence, asıl önemli olan, gerçekten dürüstlüktür. Dürüstlük, durumu dönüştürür.

Cinsel hayatında niçin bir yalanı yaşamak istesin ki insan? Mış gibi yaparak yaşamak budalaca görünüyor, insanın hayallerinin olması ise aykırı bir şey değil. Niye şunu diyemesin insan: “Bak, Brad Pitt olduğumu düşünmek seni tahrik ediyorsa, tahrik olman beni daha çok mutlu eder, o yüzden öyle düşün. Her şey bir yana, burada bulunmamın nedeni bu; öyle değil mi? Seni seviyorum ve seninle sahip olabileceğimiz en iyi hayata sahip olmak istiyorum”.

Harris: Okurlarımızın kitleler halinde bizden ayrıldıklarını hissedebiliyorum, ama size katılıyorum.

Şimdi, ahlâk dışı davranabileceği belli olan biriyle aynı ortamda bulunduğunuz bir durumu ele alalım. Bu durumlarda dürüstlük üzerine daha ayrıntılı bilgi verebilir misiniz?

Howard: Önce, yasayı çiğneyenler –başka bir deyişle, başkalarına zarar veren ya da hırsızlık yapanlar– ile yalnızca yalan söyleyen ya da şu ya da bu şekilde ahlâk dışı konuşanları birbirinden ayırmak gerekir. Yalan söyleme, bir dolandırıcılığın parçası olmadığı sürece suç değildir. Biri size Walmart’a nasıl gidildiğini soruyor, siz de yolu biliyor, ama onu tersi istikamete gönderiyorsanız, yaptığınız hoş bir şey değildir, ama suç teşkil etmez. Adamın bir polis memuruyla geri geldiğini ve: “Bana yanlış yol tarif eden kişi bu” dediğini farz edelim. Şöyle karşılık verebilirsiniz: “Evet, öyle yaptım. Ne yapalım, insanların yanlış yönde dolanıp durmalarını seyretmek hoşuma gidiyor”. Bu bir suç değildir.¹⁹ Hoş bir davranış değildir. Birinin iş yerinizi boykot etmesine ya da sizi belli gruplardan çıkarmasına neden olabilir, ama hapse girmenize yol açmayacaktır.

“Yasa ihlalleri” –barışsever, dürüst insanların hayatlarına müdahale etme– adını verdiğim şey ile başka her şeyi birbirinden dikkatle ayırıyorum.

Harris: Evet, anlıyorum. Bu yaklaşım, etiği iki kategoriye ayırıyor; kategorilerden biri, insanları çeşitli zararlardan korumak için yasal düzene dönüştürüyor.

Howard: Aslında, yalan söyleme alanında da iki kategori var. İlki, insanların sorunu tespit etmeleridir (yalanlar insanları açıkça incitir); diğeri ise, az çok herkesin yalan söyleme eğiliminde olduğu ve bundan rahatsızlık duymadığı ya da yalana hiçbir alternatif görmediği durumlardır. Bu yüzden kitabınız çok önemli; çünkü insanlar “beyaz” dediğimiz yalanları söylemenin iyi bir şey olduğunu düşünüyorlar. Bir giysinin çirkin olduğunu düşündüğümüzde bile karışımızdakine: “Oo! Bu giysiyle harika görünüyorsun” demek beyaz bir yalan olup, gerekçesi o kişinin duygularını incitmemektir.

Sınıfta dün gündeme gelen örnek şuydu: “Ayna ayna söyle bana, en güzel kim bu dünyada” düzeneğini mi, yoksa size gerçekten neye benzediğinizi gösteren bir aynayı mı istersiniz? Ya da size gerçeğe yeğlediğiniz bilgiyi verme gibi özel bir seçeneği olan bir araba satın aldığınızı farz edelim: Hızlı gitmek istediğinizde, araba size aslında gittiğinizden daha da hızlı gittiğinizi gösterecektir. Bir benzin istasyonunu geçtiğinizde, size benzine ihtiyacınız olmadığını söyleyecektir. El-

bette, kimse böyle bir şey istemez. Peki, öyleyse, genel olarak niçin böyle bir şeyi hayatınızda isteyebilirsiniz?

Harris: Bununla birlikte, hem evrim hem psikoloji açısından, şunu gösteren bazı kanıtlar var: Kişinin inançlarının gerçeklikten biraz farklı olması, uyum sağlamayı kolaylaştırabilir ve psikolojik açıdan kişiye yararlı olabilir. Eminim şu sonucu veren araştırmayı biliyorsunuzdur: Depresif bir kişi, kısa bir konuşma yapmak üzere yabancılarla dolu bir salona getirildiğinde, nasıl bir izlenim uyandırdığını tam olarak saptar. Buna karşılık normal bir kişi, başkalarının onu ne kadar olumlu gördüklerini abartma eğilimi gösterectir. Burada neyin neden, neyin sonuç olduğunu bilmek zor, ama belli ki, iyimserlik önyargısı psikolojik açıdan yararlı olabilir.

Howard: Bu, geçmişte, hayatta kalma konusunda insanlara çok daha iyi olanaklar sağlamış olabilir.

Harris: Evet. Aslına bakılırsa, kendini kandırmanın başka yollardan evrimsel yararları olmuş olabilir. Örneğin, Robert Trivers, kendi yalanlarına inanabilen insanların, en iyi yalancılar olduklarının anlaşıldığını belirtiyor. Hasımları aldatabilme becerisi de, doğa yaşamında belirgin avantajlar sağlıyor. Şu da var: Ata-

larımızın açıkça uyum sağlayabildikleri pek çok şeyi – kavim savaşları, tecavüz, yabancı düşmanlığı gibi– biz artık ahlak dışı görüyoruz ve asla savunamayız. Ama şunu sormak istiyorum: Sizce, doğru söylemeyi en üst noktaya çıkaran bir toplumsal düzen, bütün katılımcıların esenliğini en üst noktaya çıkarmayı başaramayan bir toplum olabilir mi? Aldatmanın belli bir derecesinin, yararımıza olması mümkün mü?

Howard: Bu bizi, üç ilke arasında öngördüğüm ayrıma getiriyor: sağduyulu ilkeler, etik ilkeler ve yasal ilkeler. “Dürüstlük en iyi politikadır” sözü, sağduyulu bir söz müdür? Başka bir deyişle, dürüst olmak çıkarınıza mı yalnızca? Bu, “etik olarak her durumda dürüst olma kararı aldım” demekten farklıdır, çünkü dürüst olmamanın size avantaj sağladığı tekil koşullarla karşılaşabilirsiniz.

Sanırım, doğru geri bildirim gelişmeyi teşvik ediyor. Gerçek başarılarına bakmaksızın çocuklara her zaman harika şeyler yaptıklarını söylemek, dünyayla yüz yüze geldiklerinde işlerine yaramayacaktır. Yaşama karşı olumlu bir zihinsel yaklaşım içinde olmak sağduyuludur, buna karşılık becerilerinize aşırı güvenme öyle değildir.

Dün bir öğrenci, bir ürün için geçenlerde açık arttırmaya girdiğini söyledi. Ürünü satan çocuğa, ederin

tamamını ödeyecek parasının olmadığını söylemiş. Ama söylediği yalanmış. Aslında parası varmış, ama “yalnızca X liram var” demiş. Satıcı da, “Tamam, bütün paran buysa, ürünü sana X liraya vereceğim” demiş. Dolayısıyla, öğrencim bu pazarlık hakkında kendini oldukça iyi hissediyordu, çünkü onun bakış açısına göre, yalan söyleyerek paradan tasarruf etmişti. Ama satıcı şöyle diyebilirdi: “Kusura bakma. $X+1$ fiyatından başka teklifler var”. Bu durumda, ürünü gerçekten istiyorsa, öğrencimin yalanı açığa çıkacak ve “Peki, ben de $X+1$ lira vereceğim” diyecekti. Bütün bunlar, bizi şu soruya yönlendiriyor: Sürekliliği olan ilişkileriniz var mı? Hayatınızı ilişkiler çerçevesinde mi, işlemler çerçevesinde mi görüyorsunuz?

eBay’de açık artırmaya giriyorsanız, doğru diye bir mesele söz konusu değildir. Bu, bütünüyle işlemsel bir durumdur. Oto tamircimle sürekliliğe dayalı bir alışverişim varsa, bu artık işlemenden ibaret değildir, bir ilişkidir ve tamircim benim hakkımda ve bir kişi olarak güvenilirliğim hakkında hükümler verir. Ben de onun hakkında hükümler veririm ve bu hükümlerin ikimiz için de uzun vadeli etkileri olur. Bir yanda ilişkiniz olan birini, öte yanda bir deneyi yürütenlerin öylesine bulup sizinle belli bir durum içine koydukları birini düşünelim: İlkinin sizi yüzüstü bırakması ihtimâli hakkındaki inançlarınız ile ötekinin sizi yü-

züstü bırakması ihtimâli hakkındaki inançlarınız birbirinden farklıdır.

“Şöyledir”den “şöyle olması gerekir”e geçebileceğimizi sanmam; yani, kabaca, ahlâklı insanlar daha çok para kazanır, her zaman daha mutludur, vs. diyemezsiniz. Bu, ahlâklı olmanın her zaman sağduyulu bir tutum olduğunu kanıtlamak demek olurdu. Şu var ki, ben kişisel olarak genellikle öyle olduğu kanısındayım, ama bunu kanıtlayamam.

Harris: Katılıyorum. Ama benim de paylaştığım çok güçlü bir sezginiz var gibi, o da şu: Dürüstlüğü neredeyse zırlı bir ilke olarak görmeliyiz, çünkü dürüstlük çoğu zaman herkesin yararınadır ve bize sahip olmak istediğimiz türden hayatlar yaşama ve ilişkiler sürdürme imkânı verir.

Howard: Bunun kişinin kendi hakkındaki doğruları da kapsadığı kanısındayım. Kendini aldatmanın da herhangi bir değeri yoktur. Sözgelimi, hiçbir zaman profesyonel şarkıcı olmayacaktım. Kendi hakkımdaki bu gerçeği anlamamış olsam, insanlar: “Gerçekten, büyük bir şarkıcısın. İşini bırakıp stüdyoya girmen gerek” diyebilirlerdi. Ama bu saçmalıktan başka bir şey değil. Kim olduğun –neyi bilip neyi bilmediğin ve neyi yapıp neyi yapamayacağın– konusunda dürüst olman,

gene de yeni şeyler denemeye, yeni deneylere girmeye istekli olman gerekir. Benim için bu, bu kadar basit.

Harris: Ve söylemeye gerek yok, gerçeklikle teması yitirmemek akıllıca bir tutum olur. Hayattaki her hareketimize gerek dış dünyadaki gerek başkalarının zihinlerindeki şu ya da bu gerçekler sınırlama getirdiğine göre, bu gerçekler dışındaki unsurların bizi yönlendirmesine izin verirsek, sürekli olarak sıkıntılı durumlar ve düş kırıklığıyla karşı karşıya kalırız. Dünyada olmak istediğimiz benlik, gerçekten olduğumuz benlik ile çelişki içindeyse, önümüze sürekli engeller çıkacaktır.

Sanırım, 'gerçekliğin yalnızca başkalarının zihinlerinde var olan kısmını göz önünde bulundurduğumuzda, psikolojik ve etik olarak aklımız karışır. Soru şu: Başkalarının sizin hakkınızda –yetenekleriniz ve beklentileriniz hakkında– ne düşündüklerini gerçekten bilmek istiyor musunuz, yoksa bütün bu konularda aldatılmayı mı istiyorsunuz?

Birçok insan, “başkalarının gerçekten ne düşündüğünü bilmek istemem” diye düşünür, çünkü en çok bu bilgisizliğin dünyadaki performanslarının yararına olacağına inanır. Bence yanılıyorlar, ama haklı olabilecekleri durumları gözden geçirmek ilginç olurdu.

Howard: Öyle. Bu da, bir bütün olarak hayat hakkındaki görüşünüzün ne olduğu sorusunu gündeme getiriyor. Ben, Buda'nın sekiz yönlü yolu gibi bir şeye dönmeyi yeğliyorum. Bir zamanlar bir Budist konuşmacının yaptığı konuşmayı hatırlıyorum. Soru bölümüne geçildiğinde, bir kadın şöyle dedi: "Ben Hristiyan olarak yetiştirildim, bizim dinimizde hayırseverlik fikri temel bir yer tutar. Ama siz hayırseverlikten hiç söz etmediniz. Bu yüzden, sizin etiğinizi anlamakta güçlük çekiyorum".

Konuşmacı, kadına şöyle dedi: "Peki, bütün bu hayır işlerini yaparken" (kadın kilisede düzenli olarak bunları yaptığını, dünyanın dört bir yanındaki insanlara yardım ettiğini, onlara sepetler dolusu eşya gönderdiğini söylemişti), "bu işleri yaptığınız kişilerle gerçekten ilgileniyor muydunuz?" Kadın bir an susup, daha sonra: "Hayır. Aslına bakarsanız, bunu hiç düşünmemiştim" dedi. Bunun üzerine hoca: "İlgilendiğinizde, ne yapmanız gerektiğini bilirsiniz" dedi.

Bu, "Hayır işleri yapmanız gerekir" demekten çok farklı. Başka insanların yaşadıklarını gerçekten dikkate alırsanız, genellikle ne yapmanız gerektiğini bilirsiniz. Şu an sizinle aramızda geçen bu konuşma, bizim gibi aydınlanmamış insanlar için, yürüdüğümüz yolda giderken çok fazla hata yapmayalım diye bir el kitabı yazmak gibi bir şey.

Zaman zaman, kimse söylemediği için yeni arabasına yağ koyması gerektiğini bilmeyen adam metaforunu kullanırım. Adam el kitabını hiç okumamış ve şimdi aradan üç yıl geçtikten sonra arabasının motoru yanmış. Arabasını tamirciye götürüyor ve tamirci: “Yahu, bunlara yağ koyman gerekir. Bak şimdi motor mahvolmuş” diyor. Adam karşılık veriyor: “Evet, bir bilebilseydim!” Gördüğünüz gibi, adamın, şimdi çözmek zorunda olduğu bu sorunu yaratmak gibi bir niyeti yoktu. İşte, sizinle etik hakkında konuştuğumuzda, herkesin duyarlılığını artırmaya çalışıyoruz. Böylece, sonradan “Hay Allah, aklım neredeymiş?” diyeceğimize, hepimiz önlemlerimizi almış olarak yaşayabiliriz.

Harris: Stanford’da dersinize ilk kaydolduğumda bunu hissetmiştim. Sanki iyi yaşam kullanım kılavuzundan bir bölüm öğrenmiştim ve doğruyu söyleme gibi yalın bir ilkenin izinden giderek, edebiyatta okuduğum ve diğer insanların hayatlarında tanık olduğum gereksiz mutsuzluğun büyük bir bölümünü es geçebiliyordum. Dersinizden şu hisle ayrıldığımı hatırlıyorum: Hayatımın orta yerinde bir bomba keşfetmiştim ve bana, herhangi bir zarara yol açmadan bu bombayı etkisiz hale getirmenin araçları verilmişti. Olağanüstü bir rahatlamaydı bu.

Gelgelelim, dünyada gördüğümüz etik sorunları hangi düzeyde ele alabileceğimizi kendime sormaya başladım. Burada olduğu gibi, hakkında konuşma eğilimi gösterdiğimiz düzey, kişinin kişisel etik ilkeleri ve hayata an be an bireysel yaklaşım düzeyidir. Ama sanırım, en büyük geri dönüşler sosyal normları ve kurumları değiştirme düzeyinde; yani, insanların önceliklerini sıraya koyan sistemler yaratmakla olacaktır. O zaman sıradan insanlar için daha etik davranmak, ahlâk dışı teşviklerle çevrili oldukları zamankinden çok daha kolay hale gelir. Sözgelimi, yolsuzlukları gündeme getirmek için kişinin çoğu zaman kahraman olması gerekir, çünkü doğruyu söylediği için büyük bir olasılıkla işini kaybedecektir. Ama bir doğru sözlülük kültüründe, doğruyu söyleme çok daha kolay hale gelir. Ben, bizim yapabileceğimiz ve aynı hareketin herkesi kalkındıracağı değişikliklerle ilgileniyorum.

Howard: Doğru. Ben kendi hayatımda, deyim yerindeyse aynı etik frekansta olmadığım insanlarla iş yapmak istemediğimi biliyorum. İş ne kadar çekici görünürse görünsün, bu kişilere güvenmiyorsam –sizinle konuştuğum anlamda– onlarla iş yapmak istemiyorum, ne kadar kârlı olursa olsun.

Ama sorun, hayatımızda pek çok şeyin işlem den ibaret olması. Amazon.com'dan bir şeyler satın aldım

ve deyim yerindeyse karşımda kimse yoktu. Her şey kredi kartlarından ve buton tıklamalarından ibaretti. Bugün süpermarkete gittiğinizde, lazer sistemi size fiyatın ne olduğunu söylüyor ve kasiyer ürünleri sizin için paketliyor. Eskiden şöyle sözler duyabiliyorduk: “Epey makarna almışsınız. Sosunuz var mı?” Kasiyerin, bu bir şey satın alma deneyiminde bir partner olduğu duygusu yok artık.

“Nalbur dükkânı çekici” adını verdiğim bir örnek var. Bir kadın, nalbur dükkânında bir çekiç alıyor. Kasaya geldiğinde, dükkân sahibi: “Bu çekici ne için kullanacaksınız?” diye soruyor. Kadın da: “Kocam çekiç almamı söyledi. Mutfağa birkaç resim asmamız gerekiyor” diyor. Dükkân sahibi şöyle diyebilir: “Tamam, ama bu işi marangozluk olanlara göre bir çekiç. Sizin işinizi şuradaki çekiç haydi haydi görür, üstelik fiyatı bunun üçte biri”. İlişki ile işlem arasındaki fark budur. Başka insanların esenliği sizi ilgilendiriyorsa, o zaman sanırım bu dürüstlük düzeyini istersiniz. Ama toplumumuz bu düzeyi kaybediyor olsa gerek.

Büyük bir teknolojik avantajımız var, ama babamın bakkal dükkânı işlettiği zamanlara göre durum değişti. Çocuklar yeterli parayla gelmemişlerse, babam kimin kim olduğunu bildiği için herhangi bir sorun olmuyor, çocuklar parayı bir dahaki sefere getirebiliyorlardı. Bugün bunu pek göremiyoruz artık. Artık

kredi kartlarımız var ve bu tür bir güven ve nezaket gösterme fikri, akla gelmiyor artık. O yüzden, belli ilişki türleri daha az olası görünüyor.

Harris: Evet, bütün sistemi kuşatan bir değişiklik, diğer insanlarla etik bağlarımızı kolaylaştırabileceği gibi, bu bağları aşındırabilir de. Bu, benzer bir soruyu getiriyor akla: Yapılması önemli olan –yani, sonuçta yapılması etik olan– ama yapan kişinin etiğini gözden çıkarmasını gerektiren bazı şeyler var mıdır? Casusluktan söz ederken, kitapta bu konuya kısaca değiniyorum. Benim aldığım pozisyon şu: Yapmak istemeyeceğimi bildiğim bazı işler var, sanırım bu işler onları yapmak durumunda olan kişi için içsel olarak zehirleyici, ama bu işlerin gereksiz olduğunu söyleyemiyorum. Casusluk ve hayvanlar üzerindeki araştırmalar gibi şeyleri düşünüyorum. Bütün gün sıçanların kafa derilerini yüzen adam gibi olmak istemediğimi biliyorum, ama “sıçanları tıp araştırmalarında kullanmamalıyız” demek zorlanırdım. Öyleyse, casusluğun zaman zaman gerekli olduğunu kabul edeceğinizi varsayarak, CIA’de çalışmanın gerektirdiği bir ömür boyu yalan söyleme konusunda ne düşünüyorsunuz?

Howard: Sivil polisliğin nasıl bir şey olduğunu da göz önünde bulundurabilirdiniz.

Harris: Evet, bu daha da basit bir örnek olabilirdi, sivil polisin uygulamaya çalıştığı yasaların iyi yasalar olduğunu varsaymamız koşuluyla. Uyuşturucu savaşının ne kadar zararlı olduğu konusunda sizinle görüş birliği içinde olduğumuzu biliyorum. Sivil polis, uyuşturucu yasalarını uygulayabilmek için insanları aldatıyorsa, sanırım ikimiz de bu çalışma tarzının etiğini sorgulardık.

Howard: Yüzde yüz. Önce polisin iyi yasaları uyguladığından emin olmak isterdim. Seri bir tecavüzcü bulunduyorsa, mesele yok demektir. O insanları bulup adaletin önüne çıkaran polislerle sahip olmaktan mutluluk duyarım. Hepimiz yasaları ihlâl eden insanlarla aynı dünyada yaşamak için büyük bir bedel ödüyoruz. Sözgelimi, kimsenin şifre kullanmak zorunda olmadığı bir dünyada yaşayabilmeyi isterdim. Ama şifrelerimiz, hırsız alarmlarımız ve anahtarlarımız var . . . Kırsal kesime gittiğinizde, insanlar soruyorlar: “Ne o, anahtarını arabada bırakmıyor musun?” “Evin kapısını kilitliyor musun?”

Bu yüzden, yasaları ihlâl edenleri tazminat yoluyla caydıracak çok güçlü bir düzen olsun isterdim. Başka bir deyişle, bu insanların yaptıkları bazı şeylerin faturası herkese ödetiliyor. Evime hiç hırsız girmedi, ama sigorta ve diğer giderler yoluyla, hırsızlık yapan

insanların yol açtıkları bedeli ödüyorum. Bu tür davranış içine girerseniz, ek bir gider ödemeniz gerekmektedir. Ama bu daha uzun konuşulması gereken bir konu.

Harris: Bu konuda da size katılıyorum. Mümkün olduğu ölçüde, adalet sistemimiz suçlular yüzünden topluma boşuna acı çektirmek yerine, suçluları topluma olan borçlarını ödemek zorunda bırakmalı.

Howard: Sorun şu: Şimdi yürüttüğümüz türden bir tartışmaya girdiğimizde, bu şeyleri birbirinden ayıramayız. Toplumda ne tür suçlar var ve bu suçları işleyen kişiler nasıl bulunabilir? Bu kişiler ne tür bir yargılamadan geçiyorlar ve bu işleri yaptıkları için aldıkları cezalar nelerdir? Bu, başlı başına bir kitap konusu, ama son derece önemli.

Harris: Hiç kuşkusuz. Evet, Sayın Howard, çok güzel bir konuşma oldu. Sanırım, okurlar bütün bu konulardaki düşüncelerinizi son derece yararlı bulacaklardır. Benimle konuşmak için vakit ayırdığınız için teşekkür ederim. Bir kez daha belirtmeliyim: Size kişisel olarak hiç söylemediysem bile, Stanford'da öğrettiğiniz dersler herhalde girdiğim en önemli derslerdi. Bilgeliliğin akademik ortamda doğrudan aktarılması seyrek gördüğümüz bir şey. Ama sizin yaptığınız ve on yıllarca

sürdürdüğünüz şey buydu. Dolayısıyla, yalnızca “teşekkür ederim” demek istiyorum.

Howard: Rica ederim. Benim için de çok güzel bir konuşma oldu.

EK-B:

Okurlar ile Söyleşi

Aşağıdaki soru ve yorumları, *Yalan*'ın orijinal e-kitap basımının okurları gönderdi. Yorumların çoğu, önemli noktaları vurgulamak için gözden geçirildi.

1. *Anlaşıldığı kadarıyla, samimiyetsiz övgünün ya da “beyaz” yalanlar söylemenin, diğer kişiye adeta çocuk gibi davranmak olduğu kanısındasınız. Buradan yola çıkarak şunu öğrenmek istiyorum: Çocuklara yalan söylemenin ahlâken kabul edilebilir olduğunu düşünüyor musunuz?*

Anne babalar olarak, çocuklarımızın güven duygusunu korumalıyız ve bana öyle geliyor ki, bu duyguyu yitirmenin en kolay yolu, çocuklara yalan söylemektir. Elbette, çocuklara doğruyu başa çıkabilecekleri şekilde iletmemiz gerekir, bu da çoğu zaman akıl karıştırıcı

ya da gereksiz yere rahatsız edici ayrıntıları atlama-
mızı gerektirir. Çocuklar ile (normal) yetişkinler ara-
sındaki önemli bir fark şudur: Çocuklar, kendi gerçek
çıkarlarını tam olarak algılayamazlar (bu çıkarlara sa-
hip çıkmaları, çok daha az yapabildikleri bir şeydir).
Bunun bir sonucu olarak, çocukları bir yalanla yatış-
tırmak ya da motive etmek gerekli olabilir. Ne var ki,
benim deneyimime göre, bu tür koşullar hemen hiç
kendini göstermez. Kızım yaklaşık beş yaşında ve ona
yalnızca bir kez yalan söylediğimi hatırlıyorum. İnter-
nette çocuk şiirleri arıyorduk ve başı kesilerek öldürü-
len bir kişinin 16. yüzyılda yapılmış gravürünün yer
aldığı bir sayfaya denk geldik. Ben telaşla sayfayı başka
bir yere doğru kaydırırken, kızım ne gördüğümüzü
bilmek istedi. “O, eski ve çok kullanışsız bir cerrahi
yöntemi” gibi saçma bir şey söyledim. Bu karşılık, ge-
rektiği gibi aklını karıştırdı ve kızım bugüne dek insa-
nın insana zulmünü öğrenmedi. Ne var ki, bu yalanın
bile gerekli olduğundan emin değilim. Yeterince hızlı
düşünüp yanıt verememiştim.

Samimiyetsiz övgü sorunu da, çocuklarla seyrek
olarak meydana gelir. Özellikle küçük çocuklarda
övgünün amacı, onları yeni şeyler denemeye ve bu
süreç içinde zevk almaya yüreklendirmektir. Bir dış
standarda gönderme yaparak onların performansını
değerlendirme meselesi değildir. Çocuğun yaptığı

resme tepki olarak “Çok güzel olmuş!” ya da “Çok beğendim!” demenin iletlediği doğruyu bulmak ya da hissetmek, hiçbir zaman güç değildir. Yaptığı çalışmanın, başkalarının çalışmasına göre nasıl olduğunu bilmek isteyen bir yetişkinle konuştuğumuzda durum değişir.

2. ocuklarımıza Noel Baba hakkında ne söylemeliyiz? *Kızım geçen gün Noel Baba’nın gerçek olup olmadığını sordu ve ben onu hayal kırıklığına uğratmaya kıyamadım.*

Tuhaftır, okurlardan aldığım en yaygın soru bu. Aslında, iletişim kurduğum bazıları bunun böyle olacağını bekliyor gibiydiler ve bana, anne babalarının onlara her Noel yalan söylediğini öğrendiklerinde nasıl rahatsız olduklarını yazdılar. Bazı başka okurlarımın belirttiğine göre, anne babaları onlara Noel Baba hakkında gerçeği söylemişler, çünkü Noel miti kaçınılmaz olarak açığa çıktığında, bunun İsa Mesih’in Tanrısallığı hakkında herhangi bir kuşku yaratmasını istememişler. Sanırım, bazı ironileri ortaya çıkarmak diğerlerinden daha güç.

Noel Baba’ya hiç inandım mı, hatırlamıyorum; ama kızıma onun gerçek olduğunu söyleme ayartısına hiç kapılmadım. Noel, Noel Baba konusunda

kandırılan çocuklar için biraz daha heyecanlı olsa gerek, ama benzeri bir şey, hiç kimsenin yalan söyleme ayartısına kapılmadığı birçok olgu için de söylenebilir. Ejderhaların, deniz kızlarının, perilerin ve Süpermen'in aslında var olduğunda niçin ısrar etmiyoruz? Tolkien ile Rowling'in yapıtlarını niçin tarih olarak sunmuyoruz?

Herkesin yılın 364 günü bildiği asıl gerçek, kurmacanın hem anlamlı hem eğlenceli olabileceğidir. Çocukların hayal dünyaları o kadar zengin ve işlektir ki, onları yalanlarla bezemek, füzeye pervane takmak gibidir. Ve Noel Baba'ya hâlâ inanan sınıftaki son çocuk, epistemolojideki ilk dersinin altı yaşındaki akranlarıncaya verilmesine gerçekten minnettar mıdır?

Çocuklarınızı Noel Baba konusunda aldatırsanız, onlara daha heyecanlı bir Noel deneyimi yaşatabilirsiniz. Ne var ki, büyük bir olasılıkla, başka herhangi bir şey konusunda onlara yalan söylemeyeceğiniz, söyleyemeyeceğiniz duygusunu veremezsiniz.

3. *"Zor durumlarda yalanlar"ı ele aldığımız bölüm, Ahlâk Manzarası kitabınızda savunduğunuz etik felsefeyle bağdaşmaz görünen ifadeler içeriyor. Bu bölümde bir senaryo anlatılmış: Bir ev sahibi, bilinen bir katilden bir çocuğu saklar; sonra katil kapıyı çalıp avının nerede olduğunu bilmek istediğinde, ev sahibi nasıl cevap vere-*

ceği konusunda ikilem içinde kalır. Belli ki size göre, bu ölüm kalım durumunda bile, ahlâklı insanlar, doğruyu söylemelerine imkân sağlayan stratejileri, yalan içeren stratejilere yeğlemelidirler. Özellikle, “yalan söylemenin kolay (ve pek de etik olmayan) çözüm” olduğu kaygınızı dile getiriyor; okur yalanın gerekli olduğunu düşünse bile, “bu, sizden daha cesur ya da daha becerikli biri, doğruyu söyleyerek daha iyi bir sonuca ulaşamazdı, demek değildir” diyorsunuz.

Ev sahibi olarak amacınız, çocuğa, kendinize ve semtinizdeki diğer kişilere zarar gelmesini önlemek, bu arada katilin polis tarafından yakalanma ihtimâlini artırmak olmalıdır. Katili, tam da aradığı kişinin gizlendiği evde potansiyel olarak şiddet içeren bir hesaplaşmaya tahrik etmek, bu amaçlardan herhangi birini gerçekleştirmeye yönelik gibi görünmüyor. Polis, suçluların yakalanmasında uzmanlaşan, örgütlü, iyi eğitilmiş ve gerekli silahlarla donatılmış bir güçtür. Çocuğun evinizde güvende olduğunu bilirken ve hemen en iyi yaptığı şeyi yapabilmesi için polisi arayabilecekken, katille yüzleşme gereksiz bir yiğitlik gösterisi değil midir? Durumu kontrol altına almanın gerekli olduğunu düşünseniz bile, doğruyu söylemek taktik bir dezavantaj konumuna koyar sizi. Kitapta başka bir yerde kabul ettiğiniz üzere, savaş ve casusluğu ele alırken, şiddet potansiyeli

olan durumlarda yalan söyleme, düşmana karşı kullanılacak bir başka silahtan ibarettir.

Çok önemli noktalara değinmişsiniz, ben de hepsine katılıyorum. Gene de, bu örnekte olası gördüğünüzden çok daha iyi ya da çok daha kötü sonuçları da göz önünde bulundurmanın önemli olduğu kanısındayım. Cesur ve çok iyi bir kişinin, doğruyu söyleyerek katili değiştirebilmesi en azından düşünülebilir bir şeydir. Ronald Howard'la konuşmamızda söylediğim gibi, bence genel olarak bu yaklaşımı öneremeyiz, ama bana öyle geliyor ki, bunun olabileceğini kabul etmeli ve ah-lâk manzarasında ona alternatiflerinden daha yüksek bir nokta belirlemeliyiz. Sözgelimi, Lao Tsu adamı çaya davet edip kötülüğünden tövbe etmesini sağlayabilse ve kavgasız polise teslim edebilse, en iyi sonuç olurdu bu.

Benzeri şekilde, yalan söyleme ve polisi çağırma bir felaketle sonuçlanabilir, oysa kötülük ile dürüst bir hesaplaşmanın engelleyebileceği bir durumdur bu. Polisin gelmesi uzun sürebilir ve o arada masum canlar yitirilebilir. Elbette, cesur bir yurttaşın kararlı eyleminin, çok büyük acıları engelleyebildiği durumlar vardır. Bir kez daha belirtmek gerekirse, pek çok insanın bu olasılıkların yolundan gitmesi gerektiğini söylemiyorum, ama etik haritamızda onlara yer ayırmak zorundayız.

Tehlikeden kaçınma ile kötülüğe direnme arasında bir gerilim vardır ve bu gerilimi nasıl çözeceğimiz, birçok etmene bağlı olacaktır. Sokakta bir başka kişiye saldırmak üzere olan bir adam görürsem, tehlikeden kaçmalı mıyım, yoksa kötülüğe direnmeli miyim? Beş yaşındaki kız çocuğum yanımdaysa, onu alıp olay yerinden bir an önce uzaklaşabilirim. Gelgelelim, polis memuruysam, araya girmek gibi bir görevim olacaktır. Her iki durumda da, yalan söylemek yüzde yüz kabul edilebilir görünüyor, çünkü yalan konuşma, insanın bir başka insana karşı kullanabileceği en zararsız silahlardandır. “Polis geliyor!” diye bağırabilir ya da “Baksana! Bu mahallenin her yanında kameralar var. Yapmak üzere olduğun şey için yıllarını hapiste geçirmek ister misin?” diye seslenebiliriz. Bu tür aldatma, fiziksel şiddete gerek olmaksızın durumu çözebilir. Dolayısıyla, etik ve taktik olarak anlamlıdır.

4. Ronald Howard ile daha sonraki konuşmanızda getirdiğiniz ayrımı, kişinin etik ilkeleri ile değişen toplumsal normlar/kurumlar arasındaki farkı biraz daha açabilir misiniz?

Toplumsal sistemlerin etkisi, yalan söyleme sorununun çok ötesine uzanıyor ve bence, bu norm ve kurumları değiştirmek, etik hayatlarımızı ileriye gö-

türmeye yönelik en büyük umudu temsil ediyor. Sözgelimi, genç bir beyazın ciddi bir suçtan yanlışlıkla mahkûm edildiğini ve maksimum güvenli hapis-hanede beş yıla çarptırıldığını farz edelim. Bu kişinin son derece ahlâklı olduğunu ve geçmişinde hiçbir şiddet olayının bulunmadığını belirtelim. Doğal olarak bu kişi, katiller ile tecavüzcüler arasında yaşama ihtimâli karşısında dehşete kapılır. Hapishane kapılarının ardında kapandığını işittiğinde, değişik ilgi alanları ve yönelimlerle geçen bir ömür tek bir noktaya indirgenecektir: Cezasını huzur içinde geçirebilmesi için düşman edinmekten kaçınmak zorundadır.

Ne yazık ki, kahramanımız kişisel etik ilkelere sahip olmanın sınırlı yararı ile karşılaşmak üzeredir. Hapishaneler, norm dışı teşviklerin geçerli olduğu yerlerdir; buralarda, insanın kurban olmaktan uzak durmak için uyduğu normların ta kendisi, kaçınılmaz olarak şiddete götürür. Sözgelimi, birçok ABD hapishanesinde beyazlar, siyahlar ve Hispanikler sürekli bir savaş hâlindedirler. Bu genç adam ırkçı değildir ve karşılaştığı herkesle barış içinde etkileşime girmeyi yeğleyecektir, ama bir çeteye katılmazsa, büyük bir ihtimâlle bütün ırklardan mahkûmlar tarafından tecavüz ve başka istismarlar için hedef seçilecektir. Taraf seçmemek, herkes için en çekici kurban haline gelmek demektir. Beyaz olduğundan, büyük ihtimâlle bu genç

adamin korunma için ırkçı beyaz bir çeteye katılmak dışında makul bir seçeneği olmayacaktır.

Dolayısıyla, bir çeteye katılır. Ne var ki, itibar sahibi bir üye olarak kalmak için, öteki çete üyelerini savunmaya istekli olmalıdır, davranışları ne kadar sosyopat olursa olsun. Genç adam şunu da keşfeder: En küçük tahrikte şiddet kullanmaya –örneğin, sözlü hakarete bıçaklama ile karşılık vermeye– hazır olmalı ya da istendiği an saldırılabilecek biri olarak ünlenme riskini göze almalıdır. İlk saygısızlık işaretine çok büyük bir güçle karşılık verememek, katlanılmaz bir riske, yeni istismarlara adım atmak demektir. Dolayısıyla genç adam, tam da her maksimum güvenli hapishane mahkûmunu tam bir baş belasına dönüştüren tarzda davranmaya başlar. Ayrıca, demir parmaklıklar altında ciddi suçlar işleyerek, cezasına ceza ekler.

Belki de hapishane, kötü teşviklerin gücünü en kolay göreceğimiz yerdir. Gene de, toplumun birçok kesiminde, aslında normal olan, ama aynı tuzağa kapılmış ve harıl harıl dünyayı olabileceğinden daha az iyi hale getirmekle uğraşan erkekler ve kadınlar görürüz. Seçimle iş başına gelen devlet yetkilileri uzun vadeli sorunları gözardı ederler, çünkü oy verenlerin kısa vadeli çıkarlarını karşılamak zorundadırlar. Sigorta şirketlerinde çalışanlar, hasta sigortalıların ihtiyaç duydukları sağlık hizmetlerini umarsızca geri çevir-

mek için teknik ayrıntılar üzerinde dururlar. CEO'lar ve yatırım bankacıları, hem kendi işleri hem bir bütün olarak ekonomi için sıradışı risklere girerler, çünkü başarısızlığın cezalarına katlanmadan başarının ödülleri toplarlar. Savcılar, kariyerleri dava kazanmaya bağlı olduğu için, masum oldukları bilinen kişilere dava açmaya devam ederler. Hükümetimiz, çözme iddiasında olduğu kara borsa kârlar ve şiddet sorununu yaratan bir savaş yürütür uyuşturuculara karşı.

Bizden daha bilge sistemlere ihtiyacımız var. Bizi, olma eğilimi gösterdiğimizden daha dürüst ve ahlâklı yapacak kurumlara ve kültürel normlara ihtiyacımız var. Bunları kurma projesi, bir bireyin kendi kişisel etik ilkelerini rafineleştirmesinden ayırdır (ve bana kalırsa, daha önemlidir).

5. Ben gazeteciyim, o yüzden, bir röportaj yaptığımda sık sık Janet Malcolm'un klasik metnini düşünüyorum. Konuştuğum kişiye dürüst davranıp, ona açıkça, yayımlandığında mutsuz olabileceği bir hikâyeyi anlatmak için onu kullandığımı söylemeli miyim? Yanıt açık değil. Truman Capote Soğuk Kanlılıkla'da röportaj yaptığı insanlara dürüst davransaydı, sonuç ne olurdu? O kitap olmasa, biz daha iyi bir durumda mı olurduk? Ya da daha ayrıntılı bilgi verilmiş kişilerle hazırlanan

bir röportaj kitabıyla mı daha iyi durumda olurduk?
Sorun şu: Daha ayrıntılı bilgi verilmesi halinde, katılmayı kabul etmeyebilirlerdi.

Sorunuz, gerçekten zor bir gazetecilik etiği sorusu. Malcolm'un belirttiği gibi, gazeteciler ile röportaj yaptıkları kişiler arasında tuhaf güven ve kendini aldatma bağları oluşabilir. Malcolm bu kaygılı buluşmaları, Joe McGinniss ile Jeffrey MacDonald arasındaki ilişki üzerinde odaklanan *The Journalist and the Murderer* (Gazeteci ile Katil) adlı olağanüstü kitabında irdelemiştir: Joe, çoksatan *Fatal Vision*'ın (Ölümcül Görüş) yazarıdır; Jeffrey ise, hamile eşini ve iki küçük kız evladını öldürmekten cezaya çarptırılan bir Yeşil Bereli doktordur.

Malcolm'un kitabı, standart basın röportajını çevreleyen etik sorunları teşhis açısından özellikle ilginçtir:

Nelerin olup bittiğini fark edemeyecek kadar budala ya da kendini beğenmiş olmayan her gazeteci, yaptığının ahlâki açıdan savunulamaz olduğunu bilir. Gazeteci, bir tür düzenbaz olup, insanların kibrinden, cehaletinden ya da yalnızlığından yararlanır, onların güvenini kazanır ve sonra pişmanlık duymadan onlara ihanet eder. Bir sabah uyanıp hem yakışıklı genç adamın hem biriktirdiği bütün paranın gittiğini gören saf dul ka-

dın gibi, edebiyat dışı bir yazı parçasına konu olmayı kabul eden kişi de, yazı ya da kitap yayımlandığında, *kendi* ağır dersini öğrenir. Gazeteciler hainliklerini mizaçlarına göre değişik şekillerde gerekçelendirirler. Daha kendini beğenmiş olanları ifade özgürlüğünden ve “halkın bilme hakkı”ndan dem vururlar; daha yeteneksiz olanları sanattan söz ederler; en denlileri ise “geçim meselesi” diye mırıldanırlar.²⁰

Malcolm burada büyük bir ihtimalle kendine ve gazeteci meslektaşlarına fazla katı davranıyor, dolayısıyla lekesiz görünmeyi umuyor. Gelgelelim, kayda değer açıklamalar söz konusu. Birçok basın söyleşi yapmış biri olarak, kişinin kibir ve güven duygusunun kendi aleyhine olabileceğine tanıklık edebilirim. Malcolm, bunun yol açtığı dengesizliği tam olarak yakalıyor:

İnsanlar bir gazeteciyle karşılaştıklarında adeta bir şeyler oluyor ve olanlar, insanın bekleyeceklerinin tam zıddı. İnsan, aşırı ihtiyat ve tedbirin hâkim olacağını düşünüyor, ama gerçekte çocuksu güven ve tez canlılıkla çok daha sık karşılaşılıyor. Gazeteciyle buluşma, kişi üzerinde psikanalitik buluşma gibi regresif bir etki yaratıyor adeta. Kişi, bir tür yazarın çocuğu haline geliyor, yazarı hoşgörölü, her şeyi kabul eden, her şeyi affeden bir anne gibi görüyor ve kitabın bu

anne tarafından yazılacağını umuyor. Elbette, kitabı katı, her şeyin farkında olan, bağışlamayan baba yazıyor.²¹

Malcolm'un Freud merakı günümüzde biraz sırtıyor, ama Malcolm gazetecinin umutlarının nasıl çoğu zaman özne-konunun umutları ile ters düştüğüne olağanüstü saf bir bakış getiriyor.

Yazılı basınla olan kişisel deneyimimde, kayda izin verilen sözler ile verilmeyen sözler arasındaki ayrıma birebir uyulur, ama doğru ile yanlış arasındaki ayrıma her zaman uyulmaz. "Yayımlanmaması kaydıyla söylüyorum" sözünün büyüğü gücünün, yalnızca *gelecekteki* ifadeleri kapsamı öğreticidir; asla yersiz söylenmiş sözlerin dikkate alınmaması için [yani geçmişe yönelik olarak] kullanılamaz. Bu zamansal asimetri, yazılı basın mensuplarının, özne-konularının son derece budalaca bir şey söylemesine verdikleri değeri açığa vurur. Daha da sinsi olanı, bir şeyi "yayımlanmaması kaydıyla" şeklinde nitelemeniz, gazetecinin gizli tutmak istediğiniz gerçeği *açıığa* vurabilecek bir başka kaynak bulmasını engellemeyecektir. Bana arkadaşlarım ya da iş arkadaşlarımla röportaj yapıp yapamayacaklarını soran gazeteciler oldu; (dile getir-medikleri) amaçları, (kişisel güvenlik gerekçeleriyle) kayıt dışı şartını koyduğum bir gerçeği onlara onay-

latmaktı. Belli ki bu, yazılı basın gazetecileri arasında standart iş görme yöntemidir. Olumsuz sonuçlarına maruz kalan biri olarak, bu hilelerin kesinlikle ahlâk dışı olduğunu söyleyebilirim.

Ne var ki, “yakaladım seni!” tarzı röportajın da bir yeri olduğunu teslim etmeliyim: Sözgelimi, politikacılar, oy verenlerin farkında olmaları gereken görüşleri ya da alışkanlıkları dile getirdiklerinde. Ama röportajın amacı, bilgi ve fikirleri açık olarak iletme olduğunda, röportaj yapılan kişinin açığını yakalama arzusu yersiz görünür. Dile getirdiğim en kışkırtıcı ifadelerim, *yazıya döktüğüm* ve her zaman savunabileceğim ifadelerdir. Gene de bazı gazeteciler beni, İslam hakkında olumsuz nitelemeler dile getirirken, Caynacılık ile kıyaslanamayacağını söylerken “yakalamış” gibi davranıyorlar. Zaman zaman şunu gördüm: Ek bir açıklama gerektiğinde (insanlar olarak Müslüman ve Caynalardan değil, birer *öğreti* olarak İslam ile Caynacılıktan söz ettiğimi vurgulamayı unutmuş olabilirim), gazeteciler bu tür ince ayrımları metne eklemek istemeyebiliyor, özgün, tahrik edici ifadeyi basma konusunda ısrarcı oluyorlar.

Bu tür yakınmaların yazılı basına haksız bir yük yüklediği kaygısına kapılabilir insan, çünkü radyo ve televizyon röportajlarında, insanın söylediklerini gözden geçirme şansı olmuyor, düzeltme şansı hiç ol-

muyor. Ama bu yaklaşımda, bu kitle iletişim araçları arasındaki bazı önemli farkları gözardı etmiş oluyoruz. Gazetede yayımlanan metin, saatler süren konuşmanın düzenli olarak, gazeteci nasıl uygun görüyorsa öyle, araya rastgele bir iki alıntı yerleştirilerek özetlendiği yegâne formattır. Kendisiyle röportaj yapılan kişi açısından, bu, rastlantısal ya da rastlantısal olmayan büyük bir çarpıtmaya imkân verir. Bunu, birçok röportajın, üzerinde editörlük çalışması yapılmadan yayımlandığı ve tanınan süre ister 5 dakika ister 50 dakika olsun, insanın meramını genellikle sonradan değiştirmeler olmaksızın olabildiğince anlatmasına imkân verilen televizyon ve radyoyla karşılaştırın. Kabul ediyorum, televizyon ve radyo yayınları düşmanca olabilir ya da başka malzemelerin içine sıkıştırılabilir, ama insan hemen hiçbir zaman kendini özü itibarıyla istismar edilmiş görme sürpriziyle karşılaşmaz.

Bütün bunları söyledikten sonra, ne yazık ki, sorunuza net bir yanıtım yok. Röportaj yapılan her kişiye, önceden Malcolm'un tezi hakkında bir el kitabı vermek gerekir mi? Büyük bir olasılıkla gerekmez. Ama kişinin, röportaj yaptığı kimselerin gerçekten neye inandıklarını aktarmak ve onlara ilk dile getirdiklerinde eksik ya da yanlış ifade etmiş olabilecekleri şeyleri netleştirmek için makûl her tür fırsatı tanımak gibi bir etik yükümlülükleri olduğunu düşünüyorum.

Bu cömertlik ruhu, şaşırtıcı profillere ve yok olan kariyerlere de yer verecektir. Röportaj veren birçok kişi, bir kez gaf yaptıktan sonra, o gafın gerekçesini de ısrarla anlatacaktır size.

6. ABD'de doğup yetişmiş olmama karşın, 20 yıldan uzun bir süredir yaşadığım Japonya'dan yazıyorum size. Burada yalan söyleme, bir sanat biçimidir. "Honne", kişinin gerçekten ne düşündüğünü gösteren Japonca sözcüktür; "tatemae" ise, hakikat uygunsuz ya da dezavantajlı olduğunda dile getirdiğiniz görüş ya da duygudur. Burada insanlar genellikle ikisi arasında gidip gelirler: Böyle yapmamak, kolaylıkla toplumsal beceriksizlik işareti olarak değerlendirilebilir. Belki biliyorsunuzdur: Japon etiği, durumsal olma eğilimi gösterir. Ayrıca, dürüstlük, doğrudanlık, açıklık ve hesap sorulabilirlik, ABD'de olduğundan çok daha az değerli görülür, hatta farklı bir şey anlamına gelebilir. Yalan'da dile getirdiğiniz ilkelere katılıyorum, ama bunlar başka kültürlerle uygulanabilir mi ya da uygulanmalı mı konusunda ne düşündüğünüz net değil benim için. En azından Japonya'da, daha dürüst olmak, bireylerin etik anlayışlarında küçük değişikliklere gitmeleri ve zamanla etik düzene uyum sağlamalarından ibaret olmayacak, bütün kültürün baştan aşağı dönüştürülmesini gerektirecektir.

Bir keresinde kuzey Hindistan'daki Haldwani şehrine gitmek üzere bir otobüse binmiştim. Otobüse binerken şoföre, arabanın Haldwani'ye gidip gitmediğini sordum. Kesin olarak gittiğini belirtti, hatta bana bilet sattı. İki saat sonra, kaygılanmaya başladım, çünkü yolculuğun bir saatten fazla sürmeyeceği söylenmişti. Otobüsteki yolculardan birkaçına Haldwani'ye mi gidiyoruz diye sordum. Evet, diye yanıtladılar sorumu. Aradan bir saat daha geçtikten sonra, yanlış otobüste olduğumu fark ettim. Sonradan öğrendim ki, Hindistan'ın bu bölgesinde, bir kişinin dile getirdiği kanılara aykırı bir şey söylemek kabalık olarak görülüyormuş. Belli ki, bu nazik insanlar, yanlış otobüse bindiğimi söyleyerek beni incitmek istememişlerdi. Bu kültürel normun, özellikle insanın gelişimine katkıda bulunduğunu düşünmek benim için zor.

Doğruyu söyleme vaadinin, bazı kültürlerde umutsuz bir girişim olabileceğini düşünebiliyorum pekâlâ. Gene de, bana öyle geliyor ki, bir kültürün doğru sözlülük ve yalancılık sorunlarını ele alma tarzı, hem kendi ile öteki arasındaki, hem dost ile düşman arasındaki psikolojik uzaklığı büyük ölçüde belirleyecektir. İçtenlik, güven ve gerçekten küresel bir etik anlayışı, bu uzaklıkların kapanmasını gerektirdiğinden, yalan söyleme ile ilgili evrensel normların var olması gerektiği kanısındayım. Bazı kültürler diğerlerinden

daha kuşkulu yaklaşp daha az işbirliğine gidiyorlar; bazıları karşılıklı anlayıştan çok şerefle ilgililer. Bütün bu mevcut eğilimleri nasıl bağdaştırmamız gerektiği, ucu açık bir soru olarak kalıyor, ama onurluluk erdeminin, Batı taşralılığının bir belirtisinden fazlası olduğunu söylemeye hazırım. Doğrudur, bu, onurun norm olmadığı bir toplumda kişinin hangi işlevleri üstlenmesi gerektiği ile ilgili pek rehber olmuyor insana.

7. *Sür priz partiler için ne diyorsunuz?*

Hem adıma son derece eğlenceli sürpriz partiler düzenlendiği, hem başkalarının partilerine katıldığım için, bu etkinliklerin vesile oldukları yalancılığa değmedikleri kanısındayım. Gerekli yalanların söylenmesi rahatsız edicidir. Etkinlik aksaklık olmadan gerçekleşse bile, adına kutlama yapılan kişi, dostlarının ve ailesinin onu *başarılı bir biçimde* aldattıklarını hatırlayacaktır. Bu, tartışmaya açık bir hediyedir. Dünyada en sevdiğiniz ve en güvendiğiniz insanların, siz bilmeden yüzünüze yalan söyleyebileceklerini gerçekten de öğrenmek istiyor musunuz? Bu dersi bir başkasına aktarmayı gerçekten istiyor musunuz?

Kişi etkinliğin kendisini sürpriz haline getirmeden “sürpriz” parti düzenleyebilir: Kişiyi bir şeylerin

planlandığı söylenir, ama tam ne olduğu söylenmez, böylece kişi artık soru sormaması gerektiğini bilir. “Sus ve arabaya bin!”, “Sürpriz!” gibi gelmeyebilir kulağa, ama aynı zevklerin pek çoğuna yol açabilir. Eşlerini kaçırıp hazır valizlerle havaalanına götüren kişiler biliyorum. Uçuş ayrıntıları sır olarak tutulamasa da, yolculuğun niteliği gizli tutulabilir. Kocanız, onu San Francisco’ya götürdüğünüzü bilse bile, yolculuğunun amacının Farallon Adaları’nın açıklarında büyük beyaz köpekbalıklarıyla dalmak olduğunu öğrenmek sürpriz olacaktır onun için.

8. *Çoktan yalan söylemiş ya da gerçeği gizli tutmuş iseniz, daha sonra ne yapmalısınız? Yalan, karınızı aldatmak ise? Diyelim ki bunun hata olduğunu anladınız ve artık aldatma söz konusu değil: Doğruyu söylemeyi önerir misiniz? Doğruyu söylemek sizi, eşinizi, çocuklarınızı, sizinle birlikte olan evli kadını incitecek ve büyük bir ihtimâlle iki evliliğin son bulmasına neden olacaktır. Yoksa bu gerçeği kendinize saklayıp, yalnız kendiniz acı çekerek (vicdan azabından), öteki herkesi korumalı mısınız?*

Bu soyut olarak yanıtlanması çok zor bir soru. Yaşamınızın erken aşamalarında dürüst olmaya söz vermenizin büyük yararlarından biri, bu tür durumlara düşmemenizdir. Yalan söyleyemeyeceğinizi biliyorsa-

nız, evlilik dışı ilişkiye girmek artık gündem dışıdır; ya da daha doğrusu, evlilik dışı ilişkiye girmek, bunun sonuçları (büyük bir ihtimâlle evliliğinize son verme) ile yüzleşmeyi seçmek demektir. Gene de, kişi hayatın hangi aşamasında olursa olsun, doğru sözlü olmaya başlamak zorundadır. Kişinin epey zengin bir aldatma geçmişi varsa, daha fazla zarara yol açmadan bu yeni yaprağı nasıl çevireceğini bilmesi zor olabilir.

Öyle görünüyor ki önemli ayrım, yalan söyleme ile giz tutma arasındadır. Bu eski ihaneti gizleme, süregiden bir aldatmayı gerekli kılar mı, yoksa gerçekten geçmişe gömülüp unutulmuş mudur? Güvenli şekilde geçmişte kalmışsa ve kişinin hâlihazırdaki ilişkileri üzerinde herhangi bir etkisi yoksa (gizin bilinmesi halinde ne olacağı dışında), onu açıklamamanın hiçbir yarar sağlamayacağı öne sürülebilir. Ne var ki, bu tür birçok durumda, acı verici bir gizin korunması, mevcut bir yalan söyleme isteğini gerekli kılar, o da ilişkiyi aşındırır. Sanırım, Altın Kural burada da aydınlatıcı olabilir: Öteki kişi olsaydınız bilmek isteyeceğiniz bir gizi mi saklıyorsunuz?

Bu tür soruların genel yanıtları olduğunu sanmıyorum. Sonuçta, bazı doğruların gizli tutulmasının herkesin hayrına olması mümkündür. Ama insan gerçekten dürüst bir hayat yaşamak istiyorsa, hiçbir şey gizlememenin yerini hiçbirşey tutamaz.

9. Son dönemdeki ekonomik kriz sırasında birçok işe başvurup geri çevrilen biri olarak konuşuyorum: Diyebilirim ki, doğruyu söyleme, o kadar iyi bir şey değil. Kimi zaman bana: “Niçin burada çalışmak istiyorsunuz?” diye soruyorlar. Dürüst karşılık: “Çok zor durumdayım ve paraya ihtiyacım var, o yüzden” ya da “Mağazanız oturduğum yere yakın olduğu için” olmalı. Bu tür doğruları itiraf edecek kadar dürüst bir kişi, gerçekten daha iyi ve daha işine bağlı bir çalışan olabileceksen de, bunlar işe alınmamanın garanti yolları. Yalan söyleyerek bir şeyin doğru olduğunu öne sürmek, onun gerçekten doğru olması kadar iyi olmayabilir, ama çoğu zaman yanlış olduğunu itiraf etmekten daha iyidir. Kitabınızda bahsettiğiniz gibi savaşta geçerlidir bu; öyle görünüyor ki, iş piyasasında da geçerli. Belki arada kalan başka her yerde de geçerli.

Kabul ediyorum: Bazı sistemler öyle yoz ya da ânın gerekleri öyle acil olabilir ki, dürüst bir insan bir çıkış yolu bulamayabilir. Herkesin sahip olduğu nitelikler hakkında başarılı bir biçimde yalan söylediği bir iş piyasasında, tek başına doğruyu söyleyen kişi işsiz kalabilir. Ailesinin sefalet çektiğini seyretmekten başka seçeneği olmadığı için, bu kişi doğal olarak durumunu savaşta olmaya eşdeğer görebilir.

Ama yalanlarla zehirlenmiş bir kültürden söz ediyoruz; üstelik bu, umarsız bir değişim gereksinimi içinde olan bir kültür. Durum da kendiliğinden düzelecek gibi görünüyor, çünkü işverenlerin kimi işe aldıklarını bilmeleri kendi çıkarlarına olacaktır. Birkaç yanlış adamı istihdam ettikten sonra, birçok iş yeri potansiyel bir çalışanın niteliklerini değerlendirmenin daha iyi yollarını arayacaktır (ya da referansları incelerken daha titiz davranacaktır).

Ayrıca, dürüstlüğün gücünün –hem işverenlerinizi ikna etme hem önceliklerinizi netleştirme açılarından– hakkını vermemiş olabileceğinizi düşünüyorum. Elbette, başvurduğunuz hemen her iş için olumlu bir şeyler söyleyebilirsiniz. “Niçin Starbucks’ta çalışmak istiyorsunuz?” En azından, açıksözlülükle kahveyi sevdiğinizi söyleyebilmelisiniz. Söyleyemiyorsanız, elbette ilgili ürün ya da marka için açıksözlülükle coşkunuzu dile getirebileceğiniz benzeri mülâkatlar vardır. Pek az işveren, başvurduğunuz işin hayatınızın ideal işi olduğunu düşünecektir ve yalan söyleyip öyle olduğunu söylediyse, sizin hakkınızda kaygılanacaklardır. Yukarıda açığa vurduğunuz gösterişsiz doğrulardan biri bile, sizin hakkınızda olumlu bir gerçek niteliği taşıyor: “Mağazanız oturduğum yere yakın. İşe geç kalmam”.

10. Kanımca, gerçekliği yüzde yüz çarpıtmanın yalnızca yararlı olmakla kalmayıp, sonuçta ahlâki bir sorumluluk olarak görüleceği durumlar var. Sözgelimi, şu durumu alalım: Bir sevdiğiniz bir ölüm kalım ameliyatına girmek üzere ve siz bu ameliyatın başarı ihtimâlinin çok ama çok düşük olduğunu biliyorsunuz. Sevdiğiniz, cerrahi müdahaleden birkaç saat önce size soruyor: “Sence, atlatabilecek miyim?” Kitabımızda ortaya koyduğunuz argüman, en iyi ve en etik yanıtın, bildiğimiz biçimiyle doğruyu söylemek olacağını belirtiyorsunuz. Bununla birlikte, aslında bence en iyi yanıt, sevdiğiniz kişiye kesinlikle iyileşeceğini söyleyerek (ki bu, inançlarınızın yüzde yüz yanlış yansıtılmasıdır) “başkalarından dünya görüşümüzü esirgemek” olacaktır. Bildiğiniz gibi, hastalık ve yaralanmaların iyileşmesinde olumlu bir ruh halinin yararlarını gösteren büyük bir tıp araştırmaları bütünü vardır. Ayrıca, söylediğiniz yalan sevdiğiniz kişinin hayatta kalma şansını artıramasa da (tıp araştırmalarının bu noktada hatalı olduğunu varsayalım), sanırım karşı tarafa korku ve kuşku yerine teselli ve güven vermek, dürüstlüğün yararlarını kat kat aşar.

Sanırım, bu durumların, doğruyu söylemeyi daha cazip kılan bazı yönlerini gözardı etmişsiniz. İlki, ameliyatın sonucu hakkındaki güven dolu tutumunuzun yapmacıklık hissi yaratması olasılığıdır (bu, yalan söy-

lemeyi beceremeyen birinin başına kolayca gelebilir). Sevdiğiniz kişi, korkudan ona yalan söylediğinizi sezerse, ne hissedecektir? Şu tür bir şey söylemenizde ne sakınca var: “Merak etme. Ameliyata çok iyi bir cerrah girecek ve ben buradan hiç ayrılmayacağım. Başka insanlar bu durumu atlatabiliyorsa, sen de atlatabilirsin”. Bana öyle geliyor ki, bu tür telkin, yanlış bilgi aktarmaksızın ânın gereklerine karşılık gelir. (Ne kadar iyi niyetli olursa olsun) dürüst olmayan ve korkuya dayalı bir tutum sergilemeye oranla, sevdiğiniz kişiyle gerçek bağınızı korumanızı sağlar.

11. *Ergenlik çağında vücudunun yüzde 70'inden fazlası ciddi şekilde yanan davranışçı ekonomist Dan Ariely, hemşirelerinin, geçireceği tıbbi bir işlem hakkında ona beyaz bir yalan söylediklerini anlatır. Bu, son derece acı verici bir işlemmiş, ama hemşireler gönlünü ferah tutmasını, işlemin acısız olacağını söylemişler. Gerçeği bilse, Ariely haftalarını gelmekte olan acı hakkında endişelenerek geçirecekti. Ama hemşireleri yalan söyledikleri için, Ariely işlem gerçekten uygulanıncaya kadar acı çekmeye başlamamış. Ariely, bunu aldatmanın şefkatli ve yüzde yüz erdemli bir kullanımı olarak görüyor.*

Ariely, bu örnekte, kendisine yalan söylenmesinden elde ettiği net yarar konusunda büyük bir olasılıkla

haklı. Ama hastaları yanlış yönlendirmenin, akıllıca ya da sürdürülebilir bir uygulama olduğunu sanmıyorum. Gelecekteki bir tıbbi işlemin acı vericiliği konusunda hemşireleri Ariely'ye kaç kez yalan söyleyip açık vermeyebilirler? Kendisine, doğru sözlülükle, bir süre sonraki işlemin acısız olacağı söylendikten sonra, Ariely'nin nasıl daha büyük strese girebileceğini kolayca görebiliriz, çünkü artık hemşirelerinin ona yalan söyleyebileceklerini bilmektedir. Başlangıçtaki işlem hakkındaki hakikat Ariely'ye başka bir kaynaktan da gelmiş olabilirdi. Bu durumda, Ariely haftalarca süreyi hem gelecekte yaşayacağı acı için hem ona bakan insanların etik dürüstlüğü için kaygılanarak geçirmiş olabilirdi. Kanımca, genel olarak, geçici yalanların zararları, açıkça bu yalanların olası yararlarını kat kat aşmaktadır.

12. Ben Hasidik Yahudiyim, ama artık inanmıyorum ya da özel olarak ibadet etmiyorum. İnancımdan döndüğüm açığa çıkacak olsa, annemle babam, kardeşlerim ve büyükannem için akıl almaz bir ıstıraba yol açardı, ayrıca başka birçokları için ek bir ıstıraba neden olurdu. Eski karımın, (beni çok seven ve gerçek inançlarımı bilen yegâne Hasidik kişiler olan) çocuklarımı ziyaretlerimin şu anki durumunu değiştirmek için bana yeniden dava açmasına yol açar ve bu davanın öngö-

r  lmedik sonuçları olurdu. Cemaatimden hissedece im uzaklaşma ve utanç duygusu da, katlanılmaz olurdu. Bir yandan, bir yalanı ya ad  m için kendimi çok kötü hissediyorum, ama öte yandan, gerçekten durumu açığa vurmanın bir seçenek olduğunu ya da öyle olsa bile daha etik seçenek olduğunu d    nm yorum.

Genel olarak, yalan söylemenin etiği üzerine de erlendirmeniz, bir biçimde elitist görünüyor. Siyasal baskının yaygın olduğu, kişinin kendisi hakkındaki ayrıntıları saklamasının görece özgürlük ile haps l n me ya da  ld r l me arasındaki fark anlamına gelebileceği bir toplumda yaşamanın nasıl bir şey olabileceğini göz önünde bulundurmadi ınız belli. Sözgelimi, e cinsellerin ve ateistlerin rutin olarak  ld r ld  u bir toplumda kişinin e cinselli ini ya da Tanrı'nın varlığı hakkındaki ku kusunu saklamasına ne diyorsunuz?

Bir kez daha söyleyeyim: Yeterince d   man bir ortamda, yalan söyleme kişinin sorunlarının en önem-sizi olacaktır. Kişinin inançlarından dolayı  ld r l me ihtimali varsa, bu inançları yanlış yansıtma kendini savunmanın etik aracı olacaktır. İçinde bulunduğunuz kişisel durum da çok zor görünüyor ve açık sözlü konuşmanın bedelinin çok yüksek g r nebilece ini

anlayabiliyorum. Bu öyle bir durum ki, çevrenizi, güvenmediğiniz –ya da daha doğrusu, hakkınızdaki gerçeği öğrenecek olsalar, akıl dışı ve etik olmayan şekilde davranacaklarından emin olduğunuz– insanlar sarmış. Bu, dini inanç ve ona dayalı herhangi bir cemaatle ilgili en zararlı şeylerden biridir. İnanç, zihnimizdeki erdemleri ne olursa olsun, açık ve dürüst soruşturmanın düşmanıdır. Konuşmanın güçlerine –yeni verilere ve daha iyi kanıtlara– hep açık olmak, yalnızca rasyonellik için değil, sevgi için de temel önemdedir.

Notlar

- 1 Howard, öğrettiklerinin büyük bir bölümünü kitap olarak yazdı: R.A. Howard ve C.D. Korver, *Ethics for the Real World: Creating a Personal Code to Guide Decisions in Work and Life* (Cambridge: Harvard İşletme Okulu Basımevi, 2008). Yazarların etik ile insani değerlerin kalanını birbirinden ayırmalarına tam olarak katılmasam da, kanımca okurlar bu kitabı çok yararlı bulacaklardır.
- 2 Bazıları, insanın kendini aldatma becerisini geliştirecek, böylece başkalarını daha kolay kandırabilecek şekilde evrildiğini öne sürüyorlar [bkz. William von Hippel ve Robert Trivers, “The Evolution and Psychology of Self-deception,” *The Behavioral and Brain Sciences* 34, Sayı 1 (2011): 1–16; tartışma 16–56]. Ama “kişinin kendine yalan söylemesi”ne karşılık gelen bir kendini aldatma biçiminin var olup olmadığı, hâlâ bir tartışma konusudur. Hiç kuşkusuz, kendi hakkımızdaki ya da dünya hakkındaki gerçekleri göremediğimiz oluyor (ve

bilişsel önyargı üzerine araştırmalar olağanüstü), ama asıl soru yanıtlanmış değil: Gerçeği görüp bilinçdışı yoldan onun farklı olduğuna mı inandırıyoruz kendimizi, yoksa gerçeği zaten görmüyor muyuz? Her durumda, kişinin başkalarıyla konuşurken kendi yanlışlarına inanması, dürüstlük ile eşdeğerdir. Kısacası, şimdilik kendini aldatma konusunda kaygılanmamıza gerek olmadığı anlaşılıyor.

- 3 S. Bok, *Lying: Moral Choice in Public and Private Life* (New York: Vintage, 1999).
- 4 B.M. DePaulo ve D.A. Kashy, "Everyday Lies in Close and Casual Relationships," *Journal of Personality and Social Psychology* 74, Sayı 1 (Ocak 1998): 63–79.
- 5 B.M. DePaulo ve diğerleri, "Lying in Everyday Life," *Journal of Personality and Social Psychology* 70, Sayı 5 (1996): 979–995.
- 6 P.J. Kalbfleisch, "Deceptive Message Intent and Relational Quality," *Journal of Language and Social Psychology* 20, Sayı 1–2 (2001): 214–230; T. Cole, "Lying to the One You Love: The Use of Deception in Romantic Relationships," *Journal of Social and Personal Relationships* 18, Sayı 1 (2001): 107–129.

7 Uygulamalı etikte, olumlu emirler ile olumsuz emirler arasında benzeri bir ayrım söz konusudur: Olumsuz emirler, uzak durmamız gereken eylemlerdir; olumlu emirler ise, yapmamız gereken eylemlerdir. Bu iki bütün arasındaki asimetri etkileyicidir: Hiç enerji harcamadan sonsuz sayıda olumsuz emri yerine getirebilirim: Oturduğum koltuktan kalkmadan, adam öldürebilir, hırsızlık yapabilir ya da başkalarının malına el koyabilirim. Buna karşılık, olumlu emirler, bir şey *yapmamı* –sözgelimi, belirli bir hayır işi için bağış toplamamı– gerektirir ve yapmayı seçtiğim şey her ne olursa olsun, zamanımı ve dikkatimi kullanabileceğim öteki bütün yollarla yarışa girecektir.

Olumsuz emirler ile olumlu emirler arasındaki bir başka önemli fark şudur: Olumsuz emirleri yerine getirdiğinizde sonuç son derece nettir, oysa olumlu emirler genellikle belirsizlikler içerir. Bugün cinayet işlemediğimden yüzde yüz emin olabilirim, ama herhangi bir cömertlik edimi ile ilgili olarak, her zaman sorular sorabilirim kendime: Yeterince verdim mi? Doğru kişilere mi verdim? Doğru şekilde mi? Doğru amaç için mi?

Yalan söylememek, olumsuz bir emirdir ve yerine getirilmesi herhangi bir enerji gerektirmez. Buna karşılık, *doğruyu olduğu gibi* söylemek,

olumlu bir emirdir ve iletişimde sonsuz bir çabayı gerektirir.

- 8 K.A. Broomfield, E.J. Robinson ve W.P. Robinson, "Children's Understanding about White Lies," *British Journal of Developmental Psychology* 20, Sayı 1 (2002): 47–65.
- 9 En azından, *kendi gördüğümüz biçimiyle* gerçekliğe erişmelerini engelleriz. Elbette, *görüşlerimiz* –bir kişinin işini, yeni saç kesimini, vs. beğenip beğenmediğimiz– söz konusu olduğunda, söz konusu gerçeklik ile bizim ona ilişkin görüşümüz arasında fark yoktur.
- 10 Sonuçta on kilo verdi. Şimdi iki yıldır verdiği kiloda ve kilosunu koruyor.
- 11 Birçok okur, bu noktada güçlü tepkiler verdi ve bazıları, doğruyu söylemenin sonuçlarının çok ağır, yararlarının ise son derece belirsiz olduğu, dolayısıyla beyaz bir yalanın mutlak olarak yararlı görüldüğü senaryolar kurdular. Örnek vermek gerekirse:

Farz edin, kızınızın düğün gününde onunla birlikte olduğunuz ve düğün kıyafetini şimdi ilk kez görüyorsunuz. Kıyafetin onu şişman gösterdiğini söylemeniz, bu açık sözlülüğünüzün ona hiçbir yararı olma-

yacak. Kızımıza nikâh masasına kadar eşlik etmek üzeresiniz; bu noktada onun içini ferahlatmak dışında herhangi bir şey yapmanız, sevgisizlik gibi görünecektir. Bu, kızımızın hayatındaki en önemli günlerden biri. Bir seçimle karşı karşıyasınız: Ya lekesiz dürüstlük sicilinizi (bencilce) koruyacak, ya da kızımızın kendini çok kötü hissetmesinin –tam da buna en az katlanabileceği anda– önüne geçeceksiniz. Ne yaparsınız? İşte bir ipucu: İyi bir baba, kızını nikâh masasına götürürken: “Evet, bu giysi seni şişman gösteriyor” deyip sonra ona diyet ve egzersiz tavsiyesinde bulunmazdı.

Katılıyorum. Ne var ki, bence, kızın içini dürüst yoldan ferah tutma burada bile gene de mümkün olacaktır. Babanın kızına sevgisi bilindiğine göre, “Güzel görünüyorsun” sözü (elbisesinin özelliklerinden çok, kız evlat üzerinde odaklanan bir ifade), kolaylıkla söylenebilecek daha önemli bir doğru gibi görünüyor. Ama ben her ne pahasına olursa olsun açık sözlülük ilkesine dogmatikçe bağlı değilim. Eğer durumun parametreleri, doğruyu söylemenin gerçekten öngörülebilir herhangi bir yarar sağlamayacağı ve zararın belirgin görüldüğü tarzda oluşmuşsa, o zaman yalan gerçekten “beyaz” görünecektir.

- 12 Bok (1999), aynı görüşü dile getirir.
- 13 B.J. Sagarin, K. Rhoads ve R.B. Cialdini, "Deceiver's Distrust: Denigration as a Consequence of Undiscovered Deception," *Personality and Social Psychology Bulletin* 24, Sayı 11 (1998): 1167-1176.
- 14 http://www.ted.com/talks/ben_goldacre_battling_bad_science.html
- 15 Önemli bir meselenin her iki yanını destekleyen uzman görüşü olduğu için, belli görüş ayrılıkları ortaya çıkıyor. Bazı sorular gerçekten yanıtlanmış değil. Ama iktidar konumundaki kişiler ne zaman yalan söylerken ya da çıkar çatışmalarını gizlerken yakalansalar, kargaşa gereksiz yere yaygınlaşıyor.
- 16 <http://healthland.time.com/2011/01/06/study-linking-vaccines-to-autism-is-fraudulent/http://www.cnn.com/2011/HEALTH/01/05/autism.vaccines/index.html>
- 17 Çeşitli okurlar, bütün komplo teorisyenlerinin yalancı olmadığını, hatta çoğunun inançlarında yüzde yüz samimi olduğunu belirtiyorlar. Bu büyük bir olasılıkla doğrudur. Ama birçok komplo teorisinin yalan olarak dolaşıma girdiği de kuşku götürmez bir gerçek. Sözgelimi, "Dört bin Yahudi, 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'nde-

ki işine gelmedi” sözünü ilk söyleyen kimdi? Bu kişi elbette yalan söylediğini biliyordu. Ve bunun sonucu olarak bir Yahudi komplosu inancı, İslam dünyasında zihinleri zehirlemeye devam ediyor.

- 18 <http://www.samharris.org/blog/item/the-riddle-of-the-gun>
- 19 Bir okur bana şunu yazmış: Aslında, Howard’ın burada betimlediği yalan, kasıtlı ise ve diğer kişi “doğal olarak, kendi zararına bu bilgiye güveniyorsa”, bir haksızlık söz konusu olacaktır. Her durumda, Howard’ın daha sonraki görüşlerinde önemli hiçbir şey, bu ayrımı temel almıyor.
- 20 J. Malcolm, *The Journalist and the Murderer* (New York: Vintage, 1990), s. 3.
- 21 *Aynı yer*, s. 32.

Harf Tipi Üzerine Bir Not

Bu kitap, Robert Slimbach'ın 1990'da Adobe Systems Şirketi için tasarladığı harf tipi Minion ile dizilmiştir. Minion, geç Rönesans harf tipleri ile modern dizgiciliğin gerektirdiği bütünleyici açıklık/koyuluk setini birleştirir.